

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Cilt: 13 Sayı: 69 Mart 2020 & Volume: 13 Issue: 69 March 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581
Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2020.3956>

İNSAN HAKLARI VE ŞİDDET İKİLEMİNDE FRANSIZ İHTİLALİ; EYLÜL KATLIAMI ÖRNEĞİ

THE FRENCH REVOLUTION IN THE DILEMMA OF HUMAN RIGHTS AND VIOLENCE; EXAMPLE OF SEPTEMBER MASSACRE

Yahya BAĞÇECİ*

Öz

18. yüzyıl Fransız toplumunu oluşturan siyasi, sosyal ve ekonomik sınıflar arasındaki katı hiyerarşik yapı, 1789 yılında, derin siyasi, sosyal ve ekonomik sonuçları olan bir ihtilal hareketinin meydana gelmesine neden oldu. İhtilal'in ilk yılları, "ancien régime Fransası" nı büyük oranda dönüştüren gelişmelerle geçti. Atılan adımların temelinde milletin arzularını ifade eden "özgürlük, eşitlik ve kardeşlik" kavramları vardı. Nitekim bu kavramlara dayanan İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi'yle insanların doğal hakları garanti altına alındı; en azından öyle ümit edildi. Ama birçok inanç ve ilkesel harekette olduğu gibi Fransız İhtilali'nde de doktrin ile eylem arasında çelişkili durumlar baş göstermekte gecikmedi. Kısa bir süre içerisinde uygulamada hiçbir özgürlüğe tahammül edilmemeye başlandı. Kardeşliğin yerini de öfkeli katliamlar aldı. Hükümetler ise, kalabalıklar tarafından yapılan katliamları korkutucu bir düzen aracı olarak kullanmaktan çekinmedi. Bu şekilde katliam mahalleri, resmî cezalandırma mekânları haline dönüştü. Bu katliamlardan birisi 1792 Eylül ayında yaşandı. Bu tarihte Paris, Fransa'nın savaşta olduğu Avusturya-Prusya ordularının işgal tehdidi altındaydı. Paris halkı, bir tarafta işgal tehlikesi, diğer tarafta hapishanelerde bulunan binlerce İhtilal düşmanının kaçacakları ve masum ailelerini öldürecekleri zannıyla büyük bir korkuya kapıldı. Bu ruh haliyle halktan silahlı gruplar, Paris hapishanelerine girerek mahkûmları sistematik bir şekilde katletmeye başladı. Şiddet olayları sona erdiğinde olayların yaşandığı dokuz hapishanedeki mahpusların yarısı hayatını kaybetti.

Anahtar Kelimeler: Fransız İhtilali, İnsan Hakları, Şiddet, Eylül Katliamı.

Abstract

The strict hierarchical structure among the political, social and economic classes that constituted the 18th century French society, led to the formation of a revolutionary movement with profound political, social and economic consequences in 1789. The first years of the revolution passed with the developments that greatly transformed the "ancien régime France". There were the concepts of "freedom, equality and brotherhood" which expressed the desires of the nation, at the basis of the steps taken. As a matter of fact, people's natural rights are guaranteed with the Declaration of Human and Citizen Rights based on these concepts; at least it was hoped. But as with many beliefs and principals, contradictory situations between doctrine and action were not delayed to arise in the French Revolution. In a short period of time, no freedom in practice began to be tolerated. Brotherhood was replaced by angry massacres. Governments, on the other hand, did not hesitate to use the massacres carried out by the crowds as a scary layout tool. In this way, the massacre areas became the places of official punishment. One of these massacres took place in September 1792. At that time, Paris was threatened with the invasion of the Austro-Prussian armies in which France was at war. The people of Paris were terrified with the danger of invasion on one side and the thought that thousands of enemies in prison would flee and kill their innocent families. In this spirit, armed groups of the public entered the Paris prisons and began to systematically slaughter the prisoners. When the violence ended, half of the prisoners in the nine prisons were killed.

Keywords: French Revolution, Human Rights, Violence, September Massacre.

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8595-1953>

Giriş

Muhtelif anlamlara gelen Fransızca “Révolution” kavramı¹, aydınlık ile karanlık, süreklilik ile kesinti, düzen ile kargaşa, serbestlik ile baskı, kurtuluş ile mahkûmiyet ve umut ile hayal kırıklığı gibi karşıtlıkları çağrıştırmaktadır. Bu çelişkili çağrışımların nedeni devrimin fırtınalı ve vahşi tabiatıdır. Devrimin hiddetinin yakıtı ise kendisine direnç gösteren tüm güçler ve zıt olan tüm fikirlerdir (Mayer, 2000, 23).

Söz konusu çelişkili durumların hemen hepsini Fransız İhtilali’nde görmek mümkündür. Gerçekten de Avrupa tarihindeki en büyük sosyal ve politik çalkantılardan birisi olan Fransız İhtilali, giyotin ile “özgürlük, eşitlik ve kardeşlik”² kavramlarının birbirine ters düşen görüntülerine fazlasıyla sahne oldu (Swann, 2012, 12). Bu zıtlıklar ise gerek yaşandığı dönemde gerekse sonrasında İhtilal’le ilgili çoğu birbirine muhalif görüş ve değerlendirmeleri³ ve sonucunda derin siyasi ihtilafları beraberinde getirdi. Nitekim bu siyasi cepheleşmede ihtilalcilerin başarı ve başarısızlıkları taraflar açısından en önemli referans kaynağı haline geldi (Brown, 2003, IX). Özgürlük isteyen halklar ihtilalcilerin başarılarını yüceltirlerken, dönemin iktidar sahipleri ve destekçileri kendi yönetim tarzlarının meşruiyeti adına İhtilal’in karanlık taraflarını ön plana çıkardılar.

Günümüzde dahi sıklıkla referans noktası olarak kabul edilen Fransız İhtilali hakkındaki ihtilafların ve derin tartışmaların⁴ hâlâ sürmesi ise İhtilal’in tecrübeleri göz önünde bulundurulduğu zaman şaşırtıcı değildir. Bu noktada devrimcilerin başarılarını ve başarısızlıklarını incelemek, gösterilen onca iyi niyet ve iyimserliğe karşın ilkelerle uygulamalar arasındaki farkları ortaya koymak ve siyasi istikrarsızlıkların nedenlerini anlamak daha önemli hale gelmektedir. Biz de bu çalışmada İhtilal’in temel ilkeleriyle çelişen siddetin neden ortaya çıktığını Eylül Katliamı örneğinden hareketle irdelemeye çalışacağız.

1. Fransız İhtilali

Fransız İhtilali’nin heyecanlı ve zorlu geçen ilk yıllarının olaylarını ayrıntılı bir şekilde açıklamak son derece zor bir meseledir. Bu dönemdeki gelişmelerin kâfi bir kaydının, değil gün gün, ay ay bile ortaya konulabilmesi, sayısız kişiliğin betimlenip incelenmesi ve sosyal, ekonomik ve siyasi faktörlerin etkileşimlerinin analizi kapsamlı bir çalışmayı gerektirir (Davis, 1919, 268). Dolayısıyla biz burada sadece önemli gördüğümüz bir iki hususun altını çizmeye çalışacağız.

Fransız İhtilali’ni anlamak için Fransa’nın siyasi ve toplumsal yapısına bakmak gerekir. Eski Fransa üç sınıftan oluşuyordu: Asiller, ruhban ve üçüncü sınıf⁵ olarak adlandırılan halk. Bu sınıflara ait sayısal veriler kesin olarak bilinmemekle beraber toplam nüfusun 28 milyon⁶ civarında olduğunu söyleyebiliriz (Rees, 2008, 1). Bunların yaklaşık 400,000 kadarı soyluydu. Rahip, rahibe ve kesişlerin sayısı ise kesinlikle 100,000’den daha azdı. Geriye kalan herkes üçüncü sınıfı teşkil ediyordu. Bu sınıflardan soyluların geniş ayrıcalıkları vardı. Vergilerin önemli bir kısmından muaftılar. Toprağın neredeyse tek servet şekli olduğu bu dönemde tarım arazisinin önemli bir kısmı onlarındı. Topraklarında çalışmaya ihtiyaç duyan köylülerin de efendileriydi. İkinci sıradaki ruhban sınıfının da, toplumsal itibarlarının yanında, önemli imtiyazları vardı. Olağan vergilerin hiçbirine tabi olmadıkları gibi aralıklarla toplanan bir meclis tarafından temsil edilme hakkına sahiptiler (Lefebvre, 2005, 1, 7).

Görüldüğü gibi 18. yüzyıl Fransız toplumu bir tür piramide benziyordu. Tepesinde aristokrasi ve ruhban, merkezinde “orta sınıflar” veya burjuvazi ve en altta ise kentli esnaf ve zanaatkarlar ile köylüler⁷ yer

¹ Bazı siyaset bilimci ve sosyologlara göre bu kavram modern anlamını Fransız İhtilali’yle kazandı. Bkz. (Skocpol and Kestnbaum, 1990, 13).

² “Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik”, İhtilal’in simgesel sözleriydi. Belirtmek gerekir ki bu ilkeler, dolu dolu geçen İhtilal yıllarında kanla oldukça lekелendi (Adams, 1914, 234).

³ Gerçekten de Fransız İhtilali bazılarına göre tamamen bir suç, diğerleri içinse tam bir zafer olarak görüldü (Crowe, 1831, 278).

⁴ Furet’e göre geçmişteki herhangi bir konu üzerinde çalışan tarihçiden verdiği bilgilerle ilgili yalnızca tarihî kanıtlar sunması istenirken Fransız Devrimi tarihçisinden daha fazlasını ortaya koyması beklenir. Öncelikle rengini belli etmelidir. Ne aradığını ve ne düşündüğünü en başından söylemelidir. Fransız Devrimi hakkında yazdıklarına çalışmaya başlamadan önce bile bir anlam yüklenir. Tarihçi görüşünü dile getirir getirmez ise, o bir kraliyetçi, liberal veya bir jakoben olarak etiketlenir. Tarafı belli olduktan sonra tarihinin belirli bir anlamı, kesin bir yeri ve meşruiyet iddiası vardır (Furet, 1981, 1).

⁵ Fransız düşünür ve din adamı Emmanuel Joseph Sieyès, 1789 yılı başlarında kaleme aldığı “Üçüncü Sınıf Nedir?” adlı kitapçıkta şu tespitte bulunuyor: “Üçüncü sınıf nedir? Her şey. Siyasi düzende nedir? Hiçbir şey. Ne istiyor? Bir şey olmak.” Bkz. (Sieyès, 1789, 3). Bu eserin Türkçe çevirisi için bkz. (Sieyès, 2005, Çeviren: İsmet Birkan).

⁶ Avrupa’nın nüfusu 18. yüzyılda kayda değer şekilde artış gösterdi. Nitekim bu yüzyıl bazı Avrupalı tarihçiler tarafından “demografik devrim” çağı olarak adlandırıldı. Bu isimlendirme elbette nüfusun yerinde saydığı, hatta düşüş gösterdiği 17. yüzyıl için mevzu bahis değildi (Rudé, 1972, 11).

⁷ Şüphesiz Fransız nüfusunun en büyük bölümünü 22 ila 23 milyona varan sayılarıyla köylüler teşkil ediyordu (Soboul, 2006, 22).

alıyordu.⁸ Hem siyasi güç hem de zenginlikten en büyük pay aristokrasiye ve ruhban sınıfına aitti. Büyük çoğunluğu oluşturan halk ise egemen sınıflar için “yük hayvanı” olmaktan başka bir anlam ifade etmiyordu (Kropotkin, 1909, 1). Nitekim bu siyasi, sosyal ve ekonomik sınıflar arasındaki adaletsiz yapı, 1789 yılında, derin siyasi⁹, sosyal¹⁰ ve ekonomik sonuçları olan ilk modern politik devrimin meydana gelmesinin temel nedenini oluşturdu (Haine, 2019, 81).

1780’lerde Fransa’yı vuran ekonomik kriz¹¹ ise halk ile aristokrasi arasında yaşanacak çetin mücadelenin fitilini ateşledi. Herşey, 175 yıldır toplanmayan geleneksel bir temsilci meclisin (Etats Généraux)¹² ekonomik meseleleri ele almak üzere 1789 Mayıs’ında toplanmasıyla başladı. Bu meclis kısa bir süre içerisinde kendisini tek taraflı şekilde halkın egemen sesi ve tüm vergilere karar verecek nihai otorite olarak ilan etti (Tackett, 2015, 39). Ardından da Fransa’yı bir anayasaya kavuşturmak için çalışmalara başladı.¹³

14. yüzyıldan beri kraliyet gücünün zalim bir sembolü haline gelmiş olan Bastille hapisanesine kızgın Paris halkı tarafından yapılan baskının¹⁴ tarihi olan 14 Temmuz ise İhtilal’in başlangıç tarihi¹⁵ kabul edildi (Jones, 1994, 177). Zira bu ani patlamanın geniş kapsamlı etkileri oldu; Ulusal Meclis’in yetkisi kabul edildiği¹⁶ gibi devrim de tüm Fransa’ya yayıldı (Hassal, 1918, 210).

Meclis’in 4 Ağustos’taki oturumunda çok önemli bir adım atıldı. Asil sınıfa mensup Viscount de Noailles ile Duke d’Aiguillon, feodal haklar adı altında ülke halkını ezen tüm can sıkıcı ayrıcalıkları ortadan kaldırmayı teklif etti (Thiers, 1838, 75). Nitekim liberal soylular ve din adamları vakti dolmuş haklardan¹⁷ vazgeçmeyi kabul etti (Nagle, 2015, 96). Feodal yapı bu şekilde sona erdi¹⁸ ve Fransa’da onu tekrar tesis etmeye muktedir herhangi bir güç de yoktu (Adams, 1914, 74).

“Ancien régime”¹⁹ zamanında Fransa’da herhangi bir siyasi özgürlükten bahsetmek mümkün değildi. Halkın toplantılar düzenleme ya da dernek veya şirket kurma hakkı yoktu. Elbette kraliyet hükümetini kontrol etmek için hiçbir meclise de sahip değildi. İngiltere’de yüzyıllardır var olan birtakım özgürlükler Fransa’da hiç bilinmiyordu. Bu gerçekler dikkate alındığında, özgürlük ve eşitliğin, milletin en derin arzularını somutlaştıran İhtilal’in çığılığı haline gelmesi şaşırtıcı olmadı (Hazen, 1917, 87-88). Nitekim

⁸ Aslında bu hiyerarşik toplumsal yapı kendi başına yeni bir şey değildi; bu dönemde herhangi bir Avrupa ülkesinin toplumu da buna oldukça benzer bir görünüme sahipti. Öyleyse neden Fransa’da böyle bir devrim yaşandı? Öncelikle tarihçilerin kendi bakış açılarına ve içinde buldukları dönemin algılarına bağlı olarak bu soruya farklı şekillerde cevap verdiklerini söyleyelim. Ayrıntılara girmeden verilebilecek en kısa cevap ise, çeşitli sebeplerden dolayı 18. yüzyılda Fransa’daki koşulların Avrupa’nın başka bir yerinde benzer bir kombinasyonda ortaya çıkmamış olmasıdır. Özellikle doğuda bulunan ülkelerde iki faktör dikkat çekici şekilde mevcut değildi: geniş ve entelektüel bir orta sınıf ve yaygın olarak dolaşımda olan radikal siyasi fikirler külliyatı. Ancak Fransa’yı hem doğu hem de batı ülkelerinden ayıran başka bir faktör daha mevcuttu: Paris, idarenin, hukukun, kültürün ve eğitimin merkezi olması hasebiyle, Londra’dan bile daha fazla, kamusal işlerin merkezinde yer alan bir başkentti. Başta burjuvazi olmak üzere içerisinde barındırdığı farklı sınıflardan insanlar İhtilal’in fitili tutuştuktan sonra yaşanan dramatik olaylarda başrol oynadılar (Rudé, 1991, 1, 10).

⁹ Fransız İhtilali, günümüz siyasi yelpazesinde varlığını devam ettiren “sol”, “merkez” ve “sağ” kavramlarının ortaya çıkmasına neden oldu (Haine, 2019, 81).

¹⁰ 1789’da yaşanan halk ayaklanması, eski rejimin politik ve sosyal düzenini yıkarak orta sınıfın iktidara gelmesini sağladı (Heller, 2006, 1).

¹¹ Fransa, 1786’dan itibaren giderek kötüleşen ekonomik krizlerle boğuşuyordu. Nitekim Fransız İhtilali’nin doğrudan nedeni Kraliyet Hazinesi’nin sorunlarını çözemesiydi (Aftalion, 1990, 11). Yüksek enflasyon ise halkın tahammülünü zorluyordu. 1787-1788 rekoltesinin oldukça düşük olması nedeniyle ekme fiyatları yukarı doğru tırmanıyordu. Birçok Fransız’ın temel gıdası olan standart somun ekmeğin fiyatı, 1789 Temmuz’unun ortasında yüzyılın en yüksek noktasına ulaştı (Jones, 1994, 177).

¹² Mayıs 1789’da toplanan Etats Généraux, Haziran ayında halkın asil temsilcisi olarak Ulusal Meclis adını kabul etti (Hazen, 1917, 129).

¹³ Asıl amaç anayasa hazırlamak haline gelince Ulusal Meclis de kendisini Kurucu Meclis olarak adlandırdı (Hazen, 1917, 129).

¹⁴ Bastille, vaktiyle hem bir hapisane hem de bir kale idi. Halk burayı ele geçirmek istediğinde çok sayıda insanın hayatına mal olan şiddetli bir çatışma yaşandı. Kızgın kalabalığın eline geçtiğinde ise sorumlu komutan, belediye başkanı ve altı asker öldürüldü. Kesilen başları mızraklara geçirildi. Bu kalabalıkların belirleyici bir rol oynadığı ne ilk ne de son olaydı. İşin asıl ürpertici tarafı, soğukkanlı zulmün erdem, insanlığın ise zayıflık olarak görüldüğü olaylardan yalnızca birisi olmasıydı (Frey; Frey, 2004, 4).

¹⁵ Kral’ın “États Généraux”u toplantıya çağırmasını veya Milli Meclis’in çalışmalarına başlamasını Fransız İhtilali’nin başladığı tarih olarak kabul edenler olduğu gibi Meclis’in kraliyet iradesine boyun eğmeyi reddettiği zamanı başlangıç olarak kabul edenler de vardır. İşin aslı Fransız İhtilali’yle ilgili olarak değerlendirmelerde bulunanlar, farklı argümanlarla farklı tarihleri milat olarak kabul edebilmektedirler. Ama bu tarihler arasında en çok kabul görenin Bastille’in düştüğü 14 Temmuz olduğunu söyleyebiliriz (Ross, 2002, 20).

¹⁶ Gerçekten de Bastille’in düşmesi sembolik olmaktan öte bir gelişmeydi. XVI. Louis başlangıçta bunu anlayamadı; Bastille’in halkın eline geçtiği haberi Versay’a geldiği akşam askerlerini Paris’ten çekeceğini ilan etti ve ardından yatmaya gitti. Uyandıığında ise iktidar gücü kendisinden Meclis’e geçmişti bile (Adams, 1914, 65).

¹⁷ Bu unutulmaz gece boyunca toprağa bağlı serflik ile soyluların yargılama yetkileri kaldırıldığı gibi tüm vatandaşların sivil ve askeri alanda istihdam edilebilmeleri de kabul edildi (Thiers, 1838, 75).

¹⁸ Feodalitenin kaldırılması, mülkiyet kavramının evrimi için çok önemli bir gelişmeydi (Nagle, 2015, 96).

¹⁹ Fransız Devrimi arifesinde, hemen hemen tüm Avrupa, şu anda “eski rejim” dediğimiz şey tarafından yönetiliyordu (Lefebvre, 1963, 83).

26 Ağustos'ta, Meclis, insanların doğal haklarını ortaya koyan İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi'ni²⁰ yayınladı (Frey; Frey, 2004, 5). Bu Beyanname, Fransız politik ve sosyal yapısını temelden değiştirip yeniden şekillendirdiği gibi demokratik reform adına tüm dünyaya da örnek oldu.²¹

Bir süre sonra Meclis, yeniden teşkilatlandırmak üzere Katolik Kilisesi'ni ele aldı (Censer; Hunt, 2001, 2). Aslında Halk Sınıfı liderleri kilise emirlerine büyük oranda düşmanca yaklaşıyorlardı. Bununla beraber işin başında, din adamlarının kamu işlerindeki nüfuz ve etkisine karşı şiddetli bir muhalefet göstermedikleri gibi genel bir reform fikrine de sahip değillerdi (Headlam, 1913, 342). Ancak Kilise'nin, mal varlığı da dâhil olmak üzere, devletin kontrolünde olması önemli görünüyordu. Nitekim Temmuz 1790'da Kilise teşkilatının yeniden organize edilmesi için harekete geçildi. Yapılan düzenlemeyle piskoposluk sayısı 136'dan 83'e indirildi ve yeni piskopos ile papazların seçilme usullerinde değişikliğe gidildi. Sonuç olarak Katolik din adamları maaşlı devlet memurları haline getirildi (Andress, 2004, 84).

Eşine az rastlanır bir coşkunluğun yaşandığı (Davis, 1919, 269) İhtilal'in bu ilk zamanları, görüldüğü gibi, "ancien régime Fransı"nın büyük oranda dönüştüren gelişmelerle geçti. Nihayetinde Maximilien Robespierre²², 29 Eylül 1791'de, İhtilal'in sona erdiğini ilan etti. Ertesi gün Kurucu Meclis, Fransa'yı bir anayasaya kavuşturmanın gururuyla dağıldı. İşin aslı çalışmalarının bazıları takdire şayan, bazıları hatalıydı. Üyelerinin niyetleri ise genel olarak samimi ve iyiydi. Monarşik bir anayasa oluşturduklarını düşünüyorlardı. Aslında hazırladıkları anayasa ne tam olarak monarşik ne de cumhuriyetçiydi. Parlamenter bir anayasa bile sayılmazdı. Bununla birlikte 1789'da istenilen birçok şeye kavuşulmuştu. Eski rejimin hoşnutsuzlukları artık yoktu. Anayasa ulusal talepleri karşılamış gibi görünüyordu. Politikanın alışılmadık heyecanından ve keşmekeşliğinden usanan sıradan bir Fransız kendi işine gücüne bakmaktan daha iyi bir şey istemiyordu (Davis, 1919, 285-286).

2. Teori ve Gerçekler

Haklar Beyannamesi, kendinden emin ilkeleriyle, 1780'lerin sosyal açıdan ayrıcalıklı Avrupa'sında büyük bir değişimin kapısını açacak nitelikteydi (Pilbeam, 2012, 1). İnsanların hakları açısından özgür ve eşit olduklarını söyleyen Beyanname'ye göre her siyasi örgütün koruması gereken insanların doğal ve elinden alınamayacak daimi hakları, "özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve zulme karşı direnme" idi (Déclaration des droits, 1789, madde 1-2). Her türlü egemenlik esas itibarıyla milletindi (madde 3). Hukuk ise genel iradenin ifadesinden başka birşey değildi. Bu iradenin şekillenmesinde tüm vatandaşlar bireysel olarak ya da temsilcileri aracılığıyla yer alma hakkına sahipti. Yine tüm vatandaşlar hukuk karşısında eşitti ve bunun tabii bir sonucu olarak koruma da cezalandırma da hiçbir ayırım gözetilmeksizin herkes için aynı olmalıydı (madde 6). Düşünce ve görüşlerin özgürce ifade edilmesinin insanın sahip olduğu en değerli haklardan birisi olduğu (madde 11), vergilendirmenin vatandaşların ekonomik güçleriyle orantılı ve eşit olması gerektiği (madde 13) ve toplumun her kamu görevlisinden yönetimiyle ilgili olarak hesap sorma hakkına sahip olduğu (madde 15) Beyanname'de zikredilen diğer önemli hususlardı.

Haklar Beyannamesi, özgürlüğün başkalarına zarar vermeyen her şeyi yapabilmek olduğunu söylüyordu. Dolayısıyla her insanın doğal haklarını kullanmasının, toplumun diğer üyelerinin de aynı haklardan yararlanmasını teminat altına alan sınırlardan başka sınırı yoktu. Bu sınırlar ise ancak yasayla belirlenebilirdi (madde 4). Hiç kimse, yasanın belirlediği haller ve öngördüğü biçimler dışında suçlanamaz, tutuklanamaz ya da hapsedilemezdi. Keyfi emir veren, bu emri ileten, yerine getiren ya da yerine getirilmesine vesile olan kişiler cezalandırılmalıydı (madde 7). Suçlu olduğu açıkça ilan edilinceye kadar herkes masum sayıldığından, tutuklamanın zorunlu addedildiği durumlarda, mahkûmun güvenliğinin sağlanması için gerekli olmayan her türlü sert davranış yasa tarafından şiddetle menedilmeliydi (madde 9). Yine yasa, ancak açıkça ve mutlaka gerekli olan cezalar koymalıydı ve bir kimse de yalnızca suçun işlenmesinden önce kabul ve ilan edilmiş olan ve usulüne göre uygulanan bir yasa uyarınca cezalandırılmalıydı (madde 8).

²⁰ Fransız Meclisi tarafından 1789 yılında yayınlanan İnsan Hakları Beyannamesi'nin, Amerikalılar tarafından 1776'da ilan edilen Bağımsızlık Beyannamesi'ne çok şey borçlu olduğuna şüphe yoktur. Her ikisinin de temelinde o dönemde revaçta olan "felsefi" fikirler vardı. Ayrıca Amerikan Beyannamesi'nin ilk taslağının yazarı olan Thomas Jefferson'ın, Haklar Beyannamesi'nin tartışıldığı sıralarda Paris'te bulunduğunu unutmamak gerekir. Fakat bu iki Beyanname, üslup olarak belirli benzerlikleri paylaşıyor olsalar da amaç ve içerik olarak önemli farklara sahipti (Rudé, 1991, 8).

²¹ (Tackett, 2015, 39). Gerçekten de Haklar Beyannamesi, gerek uluslararası hukukun şekillenmesinde gerekse ünlü İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin hazırlanmasında önemli bir referans kaynağı oldu (Wahnich, 2012, 5).

²² Robespierre, dikkat çekici devrimci kişiliği ve kariyeri nedeniyle Fransız İhtilali'yle ilgili değerlendirmelerde referans noktası haline gelmiş bir isimdir (Jordan, 1985, 3).

Fransa'daki bireysel haklar²³ bu ilkelerle garanti altına alınmış oldu; en azından öyle ümit edildi.²⁴ Gerçekten de "ancien régime"nin vatandaş algısını tamamen değiştiren bu ilkelerin bireylere önemli haklar sağladığını ve hakkıyla hayata geçirilmeleri halinde onları keyfi uygulamalardan ve şiddetten büyük oranda koruyabilecek mahiyette olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ancak bu noktada asıl mesele, içeride ve dışarıda başa çıkılması gereken zorluklar, atlatılması gereken tehlikeler karşısında İhtilal'in kazanımlarına sahip çıkmada ne kadar samimi davranılacağıydı. Belirtmek gerekir ki bu sırada hiç kimse, XVI. Louis'in idamını, Vendée'yi, Terör Dönemi'ni, aralıksız devam edecek idamları ve sonunda geleneğe ve eski usullere dönüşeceğini ne öngörebilirdi ne de arzu ederdi (Le Bon, 1913, 188-189).

Ama birçok inanç ve ilkesel harekette olduğu gibi Fransız İhtilali'nde de doktrin ile eylem arasında çelişkili durumlar baş göstermekte gecikmedi. Devrimciler, özgürlüğü ve kardeşliği yüceltiyordu ve yaptıklarının dünyaya barış getireceğine samimi bir şekilde inanıyordu. Şiddeti ise devrim modellerinin esas unsuru olarak ekseriyetle nitelendirmiyordu (Alpaugh, 2015, 16). Ancak kısa bir süre içerisinde uygulamada hiçbir özgürlüğe tahammül edilmemeye başlandı. Kardeşliğin yerini ise öfkeli katliamlar aldı. Prensipler ile davranışlar arasındaki bu tezatlığın farklı inançlara karşı tahammülsüzlükten kaynaklandığı açıktı. Doktrinler ya da inanç sistemleri her ne kadar insanlık ve hoşgörüyü yüceltiyor olsalar da mensuplarının inançlarını başkalarına dayatmak isteyeceği tespiti devrimcilerin davranışlarıyla bir kez daha doğrulandı. Neticede şiddet kaçınılmaz bir sonuç olarak karşımıza çıktı (Le Bon, 1913, 213).

3. İhtilal'in Karanlık Yüzü: Şiddet

Fransız İhtilali'nin en karanlık mirası şüphesiz şiddettir. Şiddeti kabul edip onunla yüzleşmeden İhtilali tam olarak değerlendirmek mümkün olmadığı gibi ahlaki de olmaz (Heuer, 2015, 635). Ayrıca şiddetin açık bir şekilde kınanmadığı çalışmaların onu haklı çıkarma riskini her zaman içerisinde barındırdığını da belirtmek gerekir (Singer, 1990, 150).

Yine belirtilmesi gereken bir husus Fransız İhtilali'yle beraber ortaya çıkan şiddet ve terörün hem devrimcileri hem de tarihçileri birçok açıdan ikiye böldüğüdür. Bu noktada öncelikle "terör" ile neyin kastedildiği üzerinde duralım. "Terör" kavramı 18 ve 19. yüzyıllar için çoğunlukla korkuyu temel alan, toplu tutuklama ve infaz yöntemlerini kullanarak halk üzerinde kontrol sağlamak ve yoluna devam etmek isteyen rejimleri tanımlamak için kullanılmaktadır.²⁵ Tanımda kastedilen modern devlet terörünün ise ilk kez Fransız İhtilali'yle ortaya çıktığı üzerinde genel bir kabul mevcuttur.

Peki ama modern çağın başlangıcı olarak kabul edilen Fransız İhtilali neden aynı zamanda modern devlet terörü için de bir milat oldu? İhtilal'in doğası mı bu sonucu doğurdu, yoksa yalnızca kısa vadeli sorunlara pragmatik çözüm arayışının bir ürünü müydü? Gaddar insanların işi miydi, yoksa ülkenin hayatta kalmasını temin etmek için rasyonel bir plan mıydı? Tarihçileri ikiye bölen bu sorulara terörün tam olarak ne zaman başladığı sorusunu de ilave etmek mümkündür. Son soruya bazı tarihçiler, terörün İhtilal'in kendisiyle başladığı²⁶ ve tüm sürecin de terörle sürdürüldüğü cevabını verirken, çoğu tarihçi terörün üç aşamada gerçekleştiğini ileri sürmektedir: 1792'nin Ağustos ve Eylül aylarında yaşanan şiddeti içerisine alan "ilk terör", 1793 baharında başlayan "devlet terörü" ve 1794 yazındaki "büyük terör" dönemi (Gough, 2010, 3-4).

Aslında İhtilal'le birlikte Fransa'da yasal şiddet ve işkence dönemi sona ermiş gibi görünüyordu. Ancak "ancien régime"nin belki de en çok nefret edilen simgesi olan işkence²⁷ ve bunun neden olduğu dramaların sona ermesi, toplu cezalandırma ve eziyetlerin de son bulması anlamına gelmedi. Üstelik

²³ Aslında devrimciler bu hakların yalnızca Fransızlara ayrıldığı düşüncesine sahip değillerdi. Özgürlük ve eşitliği, tüm insanların doğumlarından itibaren sahip oldukları haklar olarak görüyorlardı. Dolayısıyla Beyanname'yi hazırlayanlar, diğer halkların da gıptaıyla bu hakları almaya veya taklit etmeye çalışacaklarını düşünüyorlardı (Lefebvre, 2005, 208).

²⁴ Esasen Fransızlar, tamamen dogmatik bir metin oluşturduklarını iyi biliyorlardı. Ancak böyle bir metnin son derece yararlı olduğuna inanıyorlardı. Beyanname elbette sadece bir idealdi; bir ilkeler listesi idi; toplumun yönelmesi için bir hedefti, yerine getirmesi için değil. Hakların beyanıydı, hakların garantisini de değildi. Nitekim Fransızlar, çok uzunca bir süre, bu kadar veciz bir şekilde ilan edilmiş bir beyanı garanti altına alma sorunuyla uğraşmak durumunda kaldılar (Hazen, 1917, 131-134).

²⁵ Günümüzde ise bu kavram özellikle küçük veya zayıf grupların ya da örgütlerin normal ve meşru yolları kullanmak yerine amaçlarına ulaşmak için başvurdukları şiddet için kullanılmaktadır (Gough, 2010, 3). Aslında günümüz dünyasında "terörizm nedir", "terörist kime denir" sorularına cevap vermek ve terör olaylarıyla failerini her açıdan analiz etmek için oldukça çok zaman ve enerji harcanmaktadır. Bazı analistler terörizm tarihini değerlendirirken ve buna bir başlangıç noktası ararken erken dönemlere Roma İmparatorluğu'na karşı gerçekleşen Birinci Yahudi İsyanı'na (M.S. 66-69) kadar uzanırlar. Kimileri ise 11. yüzyıla dönerler ve Hasan ibn Sabah'ın kurucusu olduğu Haşhaşilere atıfta bulunarak "assassin" (suikastçi) kelimesinin bu dönemden geldiğini, fedai olarak adlandırılan uyuşturucu bağımlısı katillerin yaptıklarının terör eylemleri olduğunu söylerler. İşin aslı terör ve terörizm yüzyıllar boyunca birçok farklı formda görülebilmektedir (Bowden, 2008, 4). Hatta temelinde hedefe ulaşmak için şiddetin ve korkunun kullanılmasının yer aldığından hareketle diyebiliriz ki terörün tarihi, insanlık tarihi kadar eskidir (Garrison, 2008, 21).

²⁶ İşin aslı şiddet hemen her devrim hareketinde görülmektedir (Miller, 2011, s. 10).

²⁷ Ancien régime Fransası'nda işkence, zanlıların suçlarını itiraf etmelerini ya da mahkûmların suç ortaklarının isimlerini vermelerini sağlamak için bir yöntem olarak kullanılırdı (Graybill, 2016, 11).

hükümetler, yaygın olarak görülen, ekseriyetle kendiliğinden meydana gelen ve kalabalıklar²⁸ tarafından yapılan katliamları, korkutucu bir düzen aracı olarak kullanmaktan da çekinmedi. Bu şekilde katliam mahalleri, resmî cezalandırma mekânları haline dönüştü (Mayer, 2000, 108). Nitekim bu ilk dönemde, ezici bir korku duygusu yaratan bu tip hadiseleri tanımlamak için “terör” kelimesi sıklıkla kullanılır oldu. Siyasi yelpazenin farklı taraflarında yer alan politik gruplar da birbirlerini sürekli olarak korku ya da “terör” yaratmakla suçladı (Gough, 2010, 4).

1793’e gelindiğinde “terör” anlamını değiştirdi ve yalnızca şiddeti değil, yukarıda belirttiğimiz gibi, bir hükümet tarzını tanımlamak için kullanılır oldu. 1793-94 yıllarını kapsayan bu “devlet terörü” döneminde şiddet had safhaya çıktı. Gücü elinde bulunduran Kamu Güvenliği Komitesi²⁹ tarafından kurulan mahkemelerde siyasi muhalifler ağır şekilde cezalandırılmaya başladı.³⁰ Cumhuriyet’e karşı işledikleri suçlar nedeniyle hapse atılan 500.000 kişiden, 1.200’ü kadın³¹ olmak üzere, yaklaşık 16.000-17.000’i³² giyotinle³³ infaz edildi.³⁴ 20.000’i ise daha yargılanma imkânı elde edemeden hayatını kaybetti (Gough, 2010, 2).

Bunun dışında başta Vendée³⁵ olmak üzere Fransa’nın batısında ve güneydoğusunda yaşanan iç savaş sırasında 200.000’den fazla rejim muhalifi can verdi.³⁶ Bunlardan aşağı yukarı 40.000’i yargılama aşamalarına riayet edilmeden hızlı bir şekilde ya kurşuna dizilerek ya giyotinle ya da Konvansiyon tarafından yetkilendirilmiş askerî mahkemelerin emriyle toplu bir şekilde infaz edildi (Gough, 2010, 2; Perry, Chase, Jacob, Jacob, Daly and Laue, 2014, 471). Yüz binlerce insan ise yabancı güçlere karşı yapılan savaşlarda hayatını kaybetti (Censer; Hunt, 2001, 2). Belki bu sayılar, 20. yüzyılın şiddet olaylarında hayatını kaybedenlerin korkunç miktarıyla kıyaslandığı zaman az görünebilir; ancak kadın ve erkeklerin insan hakları adına katledildikleri düşünüldüğü zaman durumun son derece üzüntü ve ibret verici olduğuna şüphe yoktur (Heuer, 2015, 635).

Bu noktada tarihçileri yine ikiye bölen çok önemli bir soruya cevap vermek gerekir: Şiddet gerçekten gerekli miydi? Bu konudaki tartışmalar neredeyse en başından itibaren başladı ve günümüze kadar devam etti. Bu tartışmada bir tarafta İhtilal’in hayatta kalması için terörü gerekli bir kötülük olarak addedenler³⁷, karşı tarafta ise en baştaki kurucu şiddeti önemsememekle beraber terörü gereksiz, vahşi ve amaca ulaşmayı zorlaştıran bir unsur olarak değerlendirenler yerini aldı (Mayer, 2000, 95). Bu saflaşmada İhtilali yaşatmayı temel amaç olarak görenler, vahşet ve kargaşanın doğada gerekli ve yapıcı güçler olduğu fikrini siyasi şiddeti temize çıkarmak için bir argüman olarak kullandılar. Şiddet eylemlerini devrimin gerekli ve doğal bir parçası olarak göstererek ve iki farklı husus olan siyaset ile doğanın yol ve yöntemlerini abartılı şekilde

²⁸ Belirtmek gerekir ki tarihçiler tarafından Fransız İhtilali’nin büyük ölçüde ihmal edilen yönlerinden biri devrimci kalabalığın doğası olmuştur (Rudé, 1967, 1).

²⁹ Söz konusu Komite’nin üyelerinden olan Jakoben lider Maximilien Robespierre, 5 Şubat 1794 tarihli bir konuşmasında, “Terör, adaletten, katlıktan, vakitli ve şiddetli olmaktan başka bir şey değildir; bu nedenle erdemın bir yayılımıdır.” demişti. Fransız İhtilali’ni takip eden terör döneminde giyotinin hızlı ve katı “adaleti” Robespierre’in de başını aldı (Bowden, 2008, 8).

³⁰ Özellikle 1794 Haziran ayında çıkarılan bir yasa ile İhtilal düşmanı olarak görülenler hızla mahkemelere sevk edilmeye başladı. Bu, daha fazla idam anlamına geliyordu (Schwartz, 2013, s. 26).

³¹ 80 yaşını geçmiş birçok kadın da giyotine gönderilenler arasındaydı (Le Bon, 1913, 216).

³² İdam kararı verilenlerin önemli bir kısmını asiller ve ruhban sınıfı mensupları oluşturuyordu. Birçok önde gelen soylu giyotinle infaz edilirken binlercesi hayatını kurtarmak için ülke dışına kaçmak zorunda kaldı (Censer; Hunt, 2001, 103).

³³ Fransız İhtilali’nin sembollerinden birisi haline gelen giyotin, Dr. Guillotin tarafından ölüm cezası sırasında çekilen acıyı kısaltmak için tasarlanmıştı (Bély, 2001, 80). Ağır ve keskin bir metal hızla aşağı doğru iniyor ve cezalandırılan kişinin başını gövdesinden ayırıyordu. Bu cezalandırma şekli Fransız İhtilali sırasında çoğunlukla aleni bir şekilde gerçekleştiriliyordu. Dolayısıyla halk giyotinle yapılan infazlara tanıklık edebiliyordu (Schwartz, 2013, 25). İşin aslı bu cezalandırma yöntemi bile tek başına bir travma kaynağıydı. Her ne kadar ölüm cezasına duyulan ihtiyaca insanlı bir karşılık olarak tasarlanmış olsa da tanıkların dehşete düşürmek için yeterliydi (Miller, 2011, 11).

³⁴ (Perry, Chase, Jacob, Jacob, Daly and Laue, 2014, 471; Heuer, 2015, 635). 1794 yazında yalnız Paris’te günde otuzdan fazla kişi idam edildi (Gough, 2010, 2). Her ne kadar Paris Devrim Mahkemesi sadece 2.625 idam kararı vermiş olsa da zanlıların önemli bir kısmının Eylül Katliamı sırasında zaten öldürülmüş olduklarını unutmamak gerekir. Ayrıca “terör” sırasında infaz edilenler yalnızca aristokrasinin üyeleri değildi. Zira 4.000 köylü ve 3.000 işçi de giyotinle can verdi (Le Bon, 1913, 216-217).

³⁵ Vendée’de asilerden ele geçirilenlerin çoğu herhangi bir yargılama yapılmadan idam mangaları tarafından infaz edildi. Cumhuriyet askerleri aldıkları emir doğrultusunda buradaki köyleri ateşe verdi, çiftlik hayvanlarını telef etti ve yaklaşık 10.000 köylüyü fark gözetmeksizin katletti. Bunlardan 5.000 kadını mavnalara yükledi ve ardından bu mavnalar Loire Nehri’nin ortasında batırıldı. Kadın ve çocuklar da dâhil olmak üzere bölge nüfusunun muhtemelen dörtte biri 1793-1794 yıllarında yok edildi (Perry, Chase, Jacob, Jacob, Daly and Laue, 2014, 471).

³⁶ 1789-1793 yılları arasında Fransız kırsalında yaşayan halk tarafından asillere yönelik binlerce saldırı gerçekleşti (Markoff, 1996, 2).

³⁷ Mesela Count de Mirabeau, Fransız İhtilali’nin birinci yıldönümünden kısa bir süre sonra, “terör dönemi”nden bir süre önce, kan dökülmeden büyük bir devrimin olabileceğine hiçbir zaman inanmadığını beyan etti (Mayer, 2000, 24). Sonuçları itibarıyla köylüleri özgürlüğe kavuşturan ve onlara eşitlik getiren bir ihtilal yaşandığını belirten John Markoff’a göre de şiddet olmadan böyle bir kurtuluşun gerçekleşmesi mümkün değildi. Bkz. (Markoff, 2006, 165, 167). Gerçekten de pek çok kişi, tüm bu vahşi uygulamalarına rağmen “terör rejimi”nin, Cumhuriyet rejiminin kurtarıcısı olduğunu düşünmektedir (Jones, 1994, 191).

birleştirme çabası içerisinde girerek bu yola başvuranları günahlarından arındırmaya çalıştılar. Her çeşit devrimsel eylem karşısında bu ilahi temize çıkarma tavrı ise kan dökmeyi kutsallaştırmaktan öte bir anlama gelmedi (Miller, 2011, s. 4).

İşin aslı, belki de ironik tarafı, Fransa'da terör döneminde yapılan infazların önemli bir kısmının içeride asiler ezildikten ve sınır güvenliği sağlandıktan sonra gerçekleşmiş olduğu gerçeği idi. Birçok yönden terör, kuşatılmış Cumhuriyet Fransa'sını kurtarmaktan ziyade radikal Jakoben ideolojisiyle şekillendirilmiş yeni cumhuriyet toplumunu oluşturmak için yapıldı (Perry, Chase, Jacob, Jacob, Daly and Laue, 2014, 471).

Sonuç olarak "terör" İhtilal'in doğrudan ve kaçınılmaz bir neticesi olarak değil (Smith, 1899, 265), askerî ve politik krizlerin doğurduğu bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır (Swann, 2012, 33). Diyebiliriz ki Fransız İhtilali, sistematik, planlı ve teorik olarak makul bir mazerete dayanan terörü doğurduğu gibi içeride ve dışarıda var olan hasmane güçler sebebiyle oluşan korkunun toplumsal bozulmaya neden olduğunu da gösterdi. Gerçekten de korku zulmün sebebi oldu. İnsan Hakları prensiplerinin bir tarafa bırakılması ve süregelen politik ve ekonomik istikrarsızlık ise hem İhtilali, Terör Dönemi'ne (1793-1794) hem de Birinci Cumhuriyet'i (1792-1804) Napolyon'un ellerine mahkûm etti (Garrison, 2008, 38).

4. Katliamı Hazırlayan Şartlar

Fiziksel şiddetin devrimin tekrarlayan bir özelliği (Gough, 2010, 4) haline gelmekte gecikmediğini belirttik. Bu noktada öncelikle 1792 yılının Eylül ayında mahkûmlara yönelik olarak yapılan katliamın açıklanabilir; ancak hiçbir koşulda haklı gösterilemez olduğunu söylemek gerekir (Price, 2014, 140).

1792'nin Ağustos ve Eylül aylarında yaşanan şiddet hadiseleri İhtilal'in kendi ilkelerinden uzaklaştığının ve radikalleştiğinin göstergesi oldu. Bu radikalleşmenin başlıca sebebi ise toplu şiddetin³⁸ belki de en yaygın ve temel şekli olan savaştı.³⁹ Gerçekten de 1792 yılında başlayan savaşlar, Fransız İhtilali'ni kesinlikle değiştirdi (Mayer, 2000, 4). Devrimin içsel gelişiminde yaşanan bu değişim ise neredeyse tamamen olumsuz yöndeydi (Blanning, 1996, 267). Savaş şartları, yasal ve politik eksikliklerin de etkisiyle hukukun üstünlüğünün korunamamasına, bu durum ise İhtilal'in şiddete doğru evrilmesine⁴⁰ neden oldu (Garrison, 2008, 38). Fransa'yı savaşa sürükleyen gelişmeler ise şöyleydi:

1791'de Fransız halkının büyük çoğunluğu yola kraliyetle devam etmek istiyordu ve kesinlikle büyük bir savaşın kanlı macerasını arzu etmiyordu (Davis, 1919, 286). Ancak bu dönemde savaşın şartları yavaş yavaş oluşmaya başladı. Zira Fransa'daki gelişmeler başta Avusturya ve Prusya olmak üzere Avrupa monarklarını oldukça tedirgin etmeye başladı. Nitekim bu iki ülkenin hükümdarı, aynı yılın Ağustos ayında yayınladıkları "Pilitz Deklarasyonu" ile Kral XVI. Louis meselesinin Avrupa'nın tüm krallarının meselesi olduğunu ilan etti (Davis, 1919, 268).

Kurucu Meclis'in görevini tamamlamasının ardından seçilen Yasama Meclisi, böylesine kritik bir zamanda toplantılarına başladı. Bir tarafta Fransa sınırındaki göçmenler bir ordu teşkil etmeye çalışıyor (Gleichen, 1923, 72), diğer tarafta Avusturya ile Prusya, monarşinin yeniden tesis edilmesi için tehditkâr bir dil kullanıyordu. Bu durumun doğal bir sonucu olarak 1792 yılının Nisan ayına kadar Meclis'in ana gündemi savaş oldu. Şüphesiz Avrupa'nın Fransız İhtilali'ne giderek daha düşmanca davranması⁴¹, İhtilali'nin liderleri arasında Avrupa monarklarına karşı savaş çağrısının yapılmaya başlamasının temel sebebinin oluşturdu (Haine, 2019, 94). Brissot'un başını çektiği Jirondenler, olası savaşta Fransa'nın kaybetmesi halinde XVI. Louis'in suçlanacağını düşünüyorlardı. Bu durum ise Kral'ı tahtından indirip cumhuriyeti ilan etmek için iyi bir fırsat olabilirdi. Lafayette'in anayasal monarşistleri, Fransa'nın kazanabileceğine ve bu şekilde monarşinin güçleneceğine inanıyorlardı. Kraliçe Marie Antionette'in aşırı kraliyetçilerine göre ise Fransa'nın kazanması monarşinin de kazanmasıydı; kazanamaması halinde ise dost canlısı olmayan Avusturya ve Prusya birlikleri Paris'e girecekti. İlginç olan savaşa karşı çıkan tek sesin terörün gelecekteki mimarı

³⁸ Toplu şiddetin bir başka yaygın şekli olan iç savaş ise 1793 yılından itibaren Fransa'daki devrimsel hiddeti körükleyen çok önemli bir başka faktör olarak karşımıza çıkacaktır. Özellikle diğer ülkelerle yapılan savaşlarla birleşmesi sonucunda çok daha yıkıcı sonuçlar doğuracaktır (Mayer, 2000, 4-5).

³⁹ Fransız İhtilali'nin savaşla birlikte doğduğunu söyleyebiliriz. Söyle ki Fransa, sadece pasif bir seyirci olduğunda bile her zaman 18. yüzyılda yaşanan savaşların bir parçasıydı ve nitekim İhtilal de savaşların harap ettiği Avrupa'da başladı. Aslında eski rejimin meşruiyetini kaybetmesinde uluslararası konularda pasif seyirci olma durumunun önemli bir payı vardı. Mesela Krallığın, Prusyalıların ve İngilizlerin Hollanda'ya müdahale etmelerini engelleyememesi, ülkenin uluslararası arenadaki çıkarlarını savunmak gibi en önemli işlevini yerine getiremediğini gösteriyordu (Blanning, 1996, 267).

⁴⁰ Aslında İhtilal'in en başından itibaren şiddet içeren pek çok olay yaşandı. Ancak Bastille'in düşmesi ya da 17 Temmuz 1791'de halkın üzerine ateş edilmesiyle sonuçlanan olaylar sırasında nispeten az sayıda insan hayatını kaybetti. Savaş başladıktan sonra ise Fransa'daki ruh hali çok daha az ılımlı bir hal aldı (Hunt, 2005, 43).

⁴¹ Kutsal Roma İmparatoru Leopold'ün son zamanlarında Avusturya'nın dışişlerinden sorumlu Kaunitz tarafından Paris'e gönderilen bir ultimatomda, Fransa monarşisinin yeniden tesisini ve el konulan kilise mülklerinin tamamen iadesi istendi. Bu girişim, doğal olarak, Fransa Yasama Meclisi'nde şüphe ve büyük kızgınlığa neden oldu (Jervis, 1867, 545-546).

Robespierre⁴² ve birkaç takipçisinden gelmesiydi. Kimsenin silahlı misyonerleri sevmediğini söyleyen Robespierre, Jirondenlerin yeni bir “Haçlı Seferi” istedikleri konusunda Meclis’i uyardı (Connelly, 2006, 22).

XVI. Louis, itaatkâr görünerek 20 Nisan 1792’de Avusturya’ya savaş açtı ancak bir taraftan da Avusturya ordusunun vakit kaybetmeden harekete geçmesini sağlamak için uğraşan Kraliçesiyle birlikte hareket etti (Headlam, 1913, 352). Zira savaşın devrimi ortadan kaldıracığını ve monarşisini geri getireceğini umuyordu (Haine, 2019, 94) Aslında XVI. Louis, savaşı Avusturya ile sınırlı tutmaya çalışıyordu (Connelly, 2006, 22) ancak Prusya, Avusturya’ya katılmakta gecikmedi ve 24 Temmuz’da o da resmen savaş açtı (Hassal, 1918, 213). Müttefikler, savaş amaçlarının Fransa’daki anarşiyi sona erdirmek ve tahta ve kiliseye yapılan saldırıları durdurmak olduğunu ilan ettiler (Doyle, 1989, 188). Fransızların savaşa hazır olmamaları ise ilan ettikleri amaçlarına ulaşmakta zorlanmayacaklarını gösteriyordu. Doksan bin civarındaki Fransız ordusu disiplinden uzaktı. Askerler arasında hizipçilik söz konusuydu. Generaller ise deneyimsiz ve sadakatleri kuşkuluydu (Jervis, 1867, 553-554). Kaleler savunma için hazır değildi. Gerçekten de düşmanın ilerlemesini önlemek için hiçbir gerekli tedbir alınmamıştı. Fransızların zayıf birliklerinin, sayısal olarak kendisinin iki katı olan savaşa alışık Alman ordusunu durdurabilmesi mümkün görünmüyordu (Kropotkin, 1909, 284). Nitekim müttefik ordusu ünlü General Brunswick’in komutası altında Fransa topraklarına girmekte hiç zorlanmadı (Hassal, 1918, 213).

İşgal kuvvetlerinin hedefi Kraliyet ailesini baskılardan kurtarmak ve kralın “meşru” otoritesini yeniden kurmaktı. Brunswick de bu hedef doğrultusunda, 27 Temmuz’da, Fransız halkına, özellikle de Paris sakinlerine yönelik ünlü manifestosunu yayınladı (Hassal, 1918, 213). Manifestoda Parisliler açıkça Tuileries’e ya da sakinlerine karşı harekete geçmemeleri konusunda uyarıldı. Başkentteki herkes, kralın güvenliğinden sorumlu ilan edildi. Bunun temin edilememesi halinde ise “ibret verici ve sonsuza kadar unutulmaz” bir şekilde tüm şehirden intikam alınacağı tehdidinde bulunuldu (Doyle, 1989, 188). Ancak bu manifesto, Kraliyet ailesinin güvenliğini sağlamak yerine daha tehlikeli bir duruma düşmesine neden oldu; zira Kral’ın Devrim’e ihanet ettiği şüphelerini teyit eder nitelikteydi (Frey; Frey, 2004, 8). Nitekim 28 Temmuz’da Paris’e ulaşan bu tehdidin haberi Meclis’i teyakkuz durumuna geçirdi. Savunma tedbirlerinin artırılmasına, Ulusal Muhafızlar’ın herkese açık hale getirilmesine ve eldeki silahların tüm vatandaşlara dağıtılmasına karar verildi (Doyle, 1989, 188).

Bu sırada Paris şehir yönetimi (Komün) Jakobenlerin elindeydi (Davis, 1919, 296). Komün güçleri ve Paris halkı, 10 Ağustos 1792’de Tuileries Sarayı’nı kuşattı.⁴³ Sarayı koruyan İsviçreli muhafızların açtıkları ateş kendi kaderlerini de belirlemiş oldu. Çatışma başladıktan bir saat kadar sonra üstünlük Komün güçlerine geçti. Ateşli silahları olmayan kalabalık ise geri çekilmeye çalışan muhafızların peşlerine düştü ve onları bıçaklar, satırlar ve mızraklarla öldürmeye başladı. 600 muhafız bu kuşatma sırasında hayatını kaybetti. Kurtulmayı başaranlar ise gözaltına alındı (Doyle, 1989, 188). Böylece saldırgan kalabalık bir kez daha devrime yön vermiş oldu (Frey; Frey, 2004, 9). Bunlar yaşanırken Kraliyet ailesi korunmak için Meclis’e kaçmıştı.⁴⁴ Sonuçta XVI. Louis (artık kendisine Louis Capet olarak hitap ediliyordu) ile Kraliçe Marie Antionette, Komün’ün emriyle Paris’te eski bir kale olan Temple’a hapsedildi (Kitchin, 1892, 506). Bu şekilde monarşi fiilen son bulmuş oldu.

Müttefik ordusu ise ilerleyişini sürdürdü. Condé Prensi komutasındaki Fransız göçmenler onlarla beraber ilerliyordu. Longwy teslim oldu. Bombalanan Verdun’un düşmesi ise Paris yolunun açılması anlamına geliyordu. Ama düşmandan önce terör Paris’i kuşattı. Komün’ün emriyle derhal çok sayıda şüpheli işgalcilerin gerçek suç ortakları oldukları gerekçesiyle tutuklanmaya başladı (Jervis, 1867, 554; Bonnechose, 1910, 275-276; Hazen, 1917, 177). Kısa bir süre içerisinde hapisaneler, yıkılmış rejimin sempatzanı oldukları gerekçesiyle Ulusal Muhafız birlikleri tarafından tutuklanan üç binden fazla Parisliyle doldu (Davis, 1919, 300).

5. Eylül Katliamı

10 Ağustos sonrası Paris’te yönetim tam olarak aşırıların eline geçti. Devrimci Komün, Fransa yönetimindeki güçlü aktörlerden birisi haline geldi. 10 Ağustos’ta yaşananlar da zaten Komün’ün eseri idi. Önceki yönetimi yasadışı olarak deviren Jakobenler, teşkil ettikleri yeni Komün ile Kral’ın devrilmesini

⁴² Eğer Terör Dönemi, modern devlet terörünün başlangıcını oluşturduysa, Maximilien Robespierre de terörist ideolojinin en net ve açık sesi oldu (Johnson, 2009, 387). Bu nedenle ölümünden iki yüzyıl sonra bile Fransa’da derin bir rahatsızlık ve tiksintiyle hatırlanmaktadır (Doyle, Haydon, 2006, 3).

⁴³ Aslında bu saldırı beklenmedik bir gelişme değildi. Neredeyse iki ay önce, 20 Haziran’da, kızgın ve silahlı bir grup, kraliyet dairelerine kolayca girdi ve Kral’ı ve ailesini korkuttu (Jordan, 2004, 4).

⁴⁴ Kalabalık sabah saat dokuzda Tuileries’e saldırdı. Saat onda ise Kral ve ailesi saraydan ayrıldı ve güvenliklerinin sağlanması için Meclis’e sığındı. Meclis’te başkanın sandalyesinin hemen arkasında yer alan küçük bir odada otuz saatten fazla kaldılar (Hazen, 1917, 173-174).

sağladılar.⁴⁵ İşin aslı Tuileries'in basılmasından yeni Meclis'in toplandığı 20 Eylül'e kadar ülkenin aslı yöneticisi Yasama Meclisi⁴⁶ değil, Komün'dü.⁴⁷

Jakobenler, Paris'in tüm işgalcilere karşı savunulmasının en öncelikli mesele olduğuna inanıyordu. Jakobenlerin ruhu Danton'du. Marat'ın toplumsal sözleşmeye dayanan doktrinlerine çok az önem veriyordu; sadece inanıyordu. "Fransa henüz cumhuriyetçi değil; sadece sindirme yoluyla cumhuriyet kurabiliriz." diyordu (Headlam, 1913, 355).

Bu tarihlerde işgal bir tehdit değil, artık bir gerçektir. Bu şartlar altında yeni kazanılan kişisel özgürlüklerin herhangi biri güvende olabilir miydi? Millet kargaşa içindeyken, düşman ilerlerken ve halka ya da kamuya ait herşey tehlike altındayken, cumhuriyet ilan etmekten ve güvenliği sağlamak için silaha sarılmaktan başka bir seçenek var mıydı? 1792 Eylül ayında Fransa'nın ruhu buydu. Bu şartlarda radikal olmayı reddetmek neredeyse imkânsızdı; zira Fransız halkı için güvenlik vaat eden bir programa sahip olan yalnızca radikaller vardı (Davis, 1919, 299).

Daha düşman eline geçmeden Verdun'un düştüğüyle ilgili söylentiler Paris sokaklarında yayılmaya başladı (Carlyle, 1837, 31). Korkulan haber ise ayın 2'sinde Paris'e ulaştı. Verdun'un düşman eline geçmesi çok önemli bir gelişmeydi; çünkü Paris yolu üzerinde başka müstahkem bir şehir ya da mevki yoktu (Doyle, 1989, 191). Artık düşman ile Paris arasında hiçbir engel kalmamıştı.

Bu gelişme karşısında Komün, şehirde tehlike çanlarını çaldırmaya başladı (Jervis, 1867, 554); belediye binasında "Ülke tehlike altında!" yazısını taşıyan devasa bir siyah bayrak açıldı (Hazen, 1917, 177). Nitekim herkesin ağzında bu söz dolaşıyordu (Guizot; Witt, 1900, 104). Komün'e mensup bazı kişiler, oluşturulacak yeni birlikler düşman üzerine gönderilmeden önce şehrin içindeki hainler için ne yapılması gerektiğini sormaya başladı: "Kaçabilecek ve kadınlarımızla çocuklarımızı öldürebilecek 3.000 mahkûmu geride bırakarak cepheye mi gidelim?" (Hazen, 1917, 177-178).

Gerçekten de Paris halkı, işgal tehlikesi ve cezaevleriyle ilgili bu komplosal zanla büyük bir korkuya kapıldı. Bilhassa cepheden gelen erkekler, Paris'te ve yakınındaki hapishanelerde bulunan binlerce İhtilal düşmanının kaçacaklarını ve masum ailelerini öldüreceklerini düşünerek büyük endişe hissediyordu. Nitekim hapishanelerle ilgili bu komplosal söylenti⁴⁸ kulaktan kulağa hızla yayıldı (Jervis, 1867, 554; Soboul, 1977, XX; Goldhammer, 2005, 52).

Sokaklara korku hâkimdi (Guizot; Witt, 1900, 104). Danton, ancak "cesur, daha cesur ve daima cesur" olunması halinde Fransa'nın kurtulacağını söylüyordu. Ancak Paris'te tam bir panik havası vardı (Doyle, 1989, 191). İşte katliam da düşman işgalinin yaydığı paniğin doruğa ulaştığı bir anda baş gösterdi (Soboul, 1977, 45). Herşey 2 Eylül Pazar günü öğleden sonra, Hôtel de Ville'den Abbaye hapishanesine tutuklu taşıyan bir konvoyun kalabalık bir grup tarafından durdurulmasıyla başladı (Doyle, 1989, 191). Tutuklular anayasa üzerine yemin etmeyi kabul etmeyen muhalif din adamlarından oluşuyordu. Nitekim öfkeli kalabalık yirmi dört papazı acımasızca katletti (Jervis, 1867, 554; Kropotkin, 1909, 297; Mayer, 2000, 178).

Bu noktada neden hapishanelerdeki mahkûmların kurban olarak seçildikleri üzerinde biraz durmak gerekir. 10 Ağustos ayaklanması sırasında yaşanan katliam tarzındaki şiddet, devrimcilere, kraliyet ile cumhuriyet arasındaki politik belirsizliği çözmeye konusunda yardımcı olmuştu. Böyle düşünen devrimciler için hapishaneler, cumhuriyete düşman olanlarla olmayanları ayırt etme gibi temel ve zor bir soruna çözüm getirmiş gibi görünüyordu. Dışarıda İsviçreli muhafızlar gibi cumhuriyet düşmanı olarak tespit edilmesi ve günah keçisi olarak ilan edilmesi kolay olan insanlar vardı. Ancak İhtilal'in birçok "iç düşmanı" saklanmayı başarmış görünüyordu. Hapishanelerde ise çok sayıda soylu, kraliyet sempatizanı, İsviçreli muhafız ve itaatsiz rahip gibi kimliği belli devrim düşmanı bir aradaydı. Ayrıca hırsızlık, sahtecilik ve hayat kadınlığı gibi genel hukuk kurallarını çiğnediği için içeride bulunan yüzlerce suçlu da bulunuyordu. Adı suçluların politik mahkûmlarla bir arada olmaları, onların da aynı marjinal durumda görülmelerine neden oldu.

⁴⁵ Paris'e hâkim olan Jakobenler, XVI. Louis'i devirmek amacıyla 10 Ağustos başkaldırısını dikkatli bir şekilde hazırladılar. Brunswick Dükü'nün tehditleri iyi bir bahaneydi. 10 Ağustos sonrası ise Komün, Yasama Meclisi'ni isteklerini yerine getirmesi için zorlamaya başladı. Ancak Komün'ün baskınlığı korkunç sonuçları da beraberinde getirdi (Hazen, 1917, 175).

⁴⁶ Yasama Meclisi'nin 10 Ağustos'ta tereddüde düşmesi pek çok Parisli'nin gözünde meşruiyetini zayıflatan bir faktör oldu (Hanson, 2003, 40).

⁴⁷ Paris Komünü, önemli, bazen baskın bir faktör olma vasfını yeni Yasama Meclisi zamanında da sürdürdü. Ağustos 1792'den, Robespierre'in iktidardan düşürüldüğü 27 Temmuz 1794 tarihine kadar geçen yaklaşık iki yıl boyunca siyasetin başlıca güçlerinden birisi oldu. Özellikle alt sınıfları ve Jakobenleri temsil etti. Meclis'e meydan okuyarak ve İhtilal'in çok önemli bir kazanımı olan basın özgürlüğünü ortadan kaldırarak kendisini ortaya koydu. Liderlerinin hepsi son derece radikaldi ve bazıları amaçlarına ulaşmak için herşeyi yapabilecek çok tehlikeli karakterlerdi (Hazen, 1917, 176-177).

⁴⁸ Söz konusu dedikodu, katliamlar başladıktan sonra da özellikle yüksek tirajlı İhtilal basını yüzünden artarak devam etti (Goldhammer, 2005, 52).

Düşman muhalifler olarak mahpuslar bu şekilde insan kurban etmeye tamamen uygun adaylar olarak görüldü (Goldhammer, 2005, 54).

Bu ruh haliyle halktan (sans-culottes⁴⁹) silahlı gruplar, Paris hapishanelerine girerek mahkûmları sistematik bir şekilde öldürmeye başladı (Goldhammer, 2005, 52). Bu hapishanelerden ilki olan Abbaye'de özellikle İsviçreli askerler tutuluyordu. 10 Ağustos'ta sarayı muhafaza eden bu askerler millete karşı ihanet suçundan tutuklanmıştı. Buraya nakledilen rahipleri öldüren silahlı grup zorla hapishaneye girdi ve İsviçreli muhafızları katletmeye başladı. Sabaha kadar süren katliamda Komutan M. D'Affry dışında tüm muhafızlar öldürüldü (Baines, 1817, 44; Kelly, 1818, 79).

Yine silahlı bir grup hapishane olarak kullanılan Carmelite Manastırı'na yürüdü. 11 Ağustos'tan itibaren rejim muhalifi olarak görülen çok sayıda rahip tutuklanıp buraya konulmuştu. Kalabalığın liderleri tarafından yapılan kısa sorgulamaların ardından İhtilal adına yemin etmeyi kabul etmeyen bu çok sayıdaki savunmasız rahip vahşice infaz edildi. Ancak birkaçı duvarlardan tırmanarak katliamdan kaçmayı başardı (Kelly, 1818, 79; Jervis, 1867, 554; Kropotkin, 1909, 302).

Benzer şekilde Châtelet hapishanesi de basıldı ve sabaha kadar devam eden büyük bir katliam burada da tekrarlandı. Petite Force hapishanesinde ise 10 Ağustos'ta tutuklanan Kraliçe'nin maiyetindeki hanımlar bulunuyordu. Bunların arasında kraliçenin arkadaşı ve sırdaşı olan Marie-Thérèse-Louise de Savoie de vardı. Bir grup, bu talihsiz Prenses'i yatağından sürükleyerek çıkardı ve başını vücudundan ayırdı. Delik deşik edilen vücudu ise her türlü hakarete maruz kaldı. Ardından kesik başı bir mızrağa takılarak Temple kalesine götürüldü ve burada tutulan Kraliçe'ye gösterildi. Bu korkunç manzara karşısında Kraliçe baygınlık geçirdi. La Force'ta tutulan Madam de Tourzelle, kızı ve diğer bazı hanımlar ise katliamdan kurtulmayı başardı (Baines, 1817, 44; Jervis, 1867, 555).

O gün şiddet Paris'teki diğer hapishanelere de yayıldı. Bicêtre, Conciergerie, Salpêtrière, Saint-Firmin ve Bernardins'teki mahpuslar cahil, fanatik ve heyecanlı kalabalıklar tarafından iğrenç bir adli parodinin ortasında idam edildi (Bonnechose, 1910, 276). Bu korkunç katliamlardan Paris'te sadece iki hapishane kurtulabildi (Neely, 2008, 165). Paris örneği Versay, Lyons, Reims, Meaux ve Orleans gibi yerlerde taklit edildi (Jervis, 1867, 555). Ayın 9'unda Versay'da 45 kadar siyasi tutuklu katledildi. Aynı gün Lyons'ta da bazı mahkûmlar infaz edildi (Baines, 1817, 44; Doyle, 1989, 192).

Hapishane duvarları içerisinde Eylül Katliamı'nı gerçekleştirenler insan kurban etmeyi ayınleştirdiler. Kan dökme ayinine, hâkim, jüri ve cellât rolünü üstlenen 12 kişilik gruplar tarafından sembolik bir şekilde mahkeme kurularak başlanıyordu. Bu sözde mahkemelerde mahpuslar geçmişleri ve İhtilal'de oynadıkları rol hakkında sorgulanıyordu. Suçlu olduğunu düşündükleri insanları hemen mızraklayarak ya da kılıçlarla parçalayarak infaz ediyorlardı (Kelly, 1818, 79; Baines, 1817, 44; Davis, 1919, 301; Goldhammer, 2005, 54-55). Masum olduğu düşünülenler ulusun koruması altında oldukları ilan edilerek özgür bırakılabiliyordu.⁵⁰ Bu mahkemelerin kurulması ve suçluları belirleme teşebbüsü ile devrimciler, güya, şekilsel olarak cumhuriyetçi bir adalet ortaya koymuş oldular. Ancak resmî usul ve yöntemlere hiçbir şekilde riayet etmeyen ve yürürlükteki kanunlara da uymayan, yetkileri ve meşruiyeti kendinden menkul bu mahkemelerin adalet yerine sadece devrimci vahşet ortaya koyması kaçınılmazdı. İhtilal Komitesi üyelerinden birisinin bu durumu değerlendirmesi son derece ibret vericiydi: "Halk adalet dağıttı ve aynı zamanda intikam da aldı." (Mayer, 2000, 178). Gerçekler karşısında kör ve son derece vahşi olan bu insanların hiçbir delile dayanmadan ve yetkileri de olmadan savunmasız insanlar için hüküm vermeleri ve onları insanlık dışı şekilde⁵¹ katletmelerinde adalet aramanın akıl ve vicdan dışı bir durum olduğuna şüphe yok.

6 Eylül'e kadar toplu katliam dalgası büyük ölçüde yoluna devam etti. Mahkûmlar ya serbest bırakıldığı ya da infaz edildiği için şehrin hapishanelerinin çoğu artık boştu. Komün ancak katliamların sonuna doğru adım attı. Sokaklardaki ceset yığınları, Meclis'in bazı üyelerini etkilemiş gibi görünüyordu. Nitekim henüz saldırıya uğramamış iki hapishanenin güvenliğini sağlamak üzere silahlı kuvvetler gönderilmesi için çaba harcadılar (Tackett, 2015, 214).

⁴⁹ Kelime anlamı "elbisesiz" olan "sans-culottes" tabiri, çoğunlukla sıradan işçi pantolonu giyen ve İhtilal'den önce aristokratların giydiği dizin altından bağlanan kısa pantolonu olmayan insanları ifade etmektedir (Perry, Chase, Jacob, Jacob, Daly and Laue, 2014, 465).

⁵⁰ Masum görülerek serbest bırakılan isimlerden birisi de soylu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş olan Journiac Saint-Méard adlı mahkûmdur. Kendisinin katliamla ilgili anıları için bkz. Journiac de Saint-Méard (1823). *Mémoires Sur les Journées de Septembre 1792*, Paris: Beaudouin.

⁵¹ Cinayetlerin işleniş şekli gerçekten de acımasız ve sadistçeydi. Sahte mahkemeleri idare edenler resmî idam yöntemlerini taklit etmeyi hiç denemediler. Bir idam mangası oluşturmak yerine suçlu olarak ilan ettiklerini ellerinde kılıç ya da mızrak gibi silahlar bulunan kana susamış kalabalığa teslim etmeyi tercih ettiler (Johnson, 2013, 164).

Şiddet olayları sona erdiğinde olayların yaşandığı dokuz hapisanedeki mahpusların yarısı yani yaklaşık 1.100⁵² ila 1.400 mahpus katledilmişti (Doyle, 1989, 191; Johnson, 2013, 164). Kurbanların yaklaşık dörtte biri rahip, soylu ve diğer siyasi tutsaklardan oluşuyordu.⁵³ Fakat öldürülenlerin çoğunluğu fuhuş, hırsızlık ve diğer adi suçlardan dolayı içeride bulunan sıradan mahpuslardı (Neely, 2008, 165). Bu kurbanların politik olarak tehlikeli oldukları iddia edilemezdi (Doyle, 1989, 192). Paris dışındaki şehirlerdeki kurbanların çoğu ise siyasi mahpuslar, soylular ve papazlardı (Mayer, 2000, 178).

Bu noktada önemli bir soruya cevap vermek gerekir: Eylül Katliamı'nı gerçekleştiren devrimciler, monarşik iktidarın sembollerine meydan okuyarak ve adli prosedür ve cezalandırmayı taklit ederek cumhuriyetçi düzeni yerleştirmeyi mi istediler, yoksa kurban ayinleriyle devrim düşmanlarını ortadan kaldırarak cumhuriyetin gücünü pekiştirmeyi mi ümit ettiler? İşin aslı bu vahşet, halk egemenliğine dayalı meşru bir cumhuriyet yaratmak için değil, mevcut cumhuriyetçi otoriteyi gerçek ve hayali tehditlerden korumak için yapıldı. Fransız devrimciler tarafından hem kralın varlığı hem de gerçek ve hayali destekçileri büyük bir tehdit olarak algılandı. Her ne kadar Cumhuriyet meşruiyetini elde etmiş olsa da devrimciler, İhtilal'in varlığını düşmanlarından tamamen kurtulmadan sürdürebileceği konusunda derin bir şüphe içerisindeydi. Sanki şiddet ve cumhuriyetin meşruiyeti birbirine sıkı sıkıya bağlıydı ve kurbanların miktarı ne kadar artarsa cumhuriyetin temelleri de o kadar sağlam atılmış olacaktı (Goldhammer, 2005, 52-53, 55).

Bu hadisenin, planlı bir katliam mı, yoksa kendiliğinden gelişen bir şiddet hareketi mi olduğu oldukça ihtilaflı bir konudur (Mayer, 2000, 178). Zira olayların bir plan dâhilinde gerçekleşip gerçekleşmediğini tespit etmek oldukça zordur. Birçok tarihçiye göre Paris'te ipleri elinde bulunduran Komün açıkça katliamı yönetmiş hatta katillere ödeme yapmıştır (Jervis, 1867, 555; Guizot; Witt, 1900, 108; Davis, 1919, 301; Doyle, 1989, 191; Just, 2013, 2-6). Bazıları ise bu katliamları bir kitlesel histeri olayı olarak yorumlamaktadır. Ancak Paris'teki seçimler üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulduğunda katliamların siyasi bir motivasyonla gerçekleştirilmiş olma olasılığı göz ardı edilemez. Nitekim hiçbir kamu görevlisinin olayları durdurmayı denememesi ve katliamlar sona erdikten sonra hiç kimsenin olaylara önderlik etmek veya ilham vermekle suçlanmaması bu savı destekler niteliktedir (Neely, 2008, 165).

6. Katliamların Gölgesinde Cumhuriyet

Paris'teki kalabalıkların yaptıkları şeyler anlatılamaz derecede gayriinsani ve vahşiydi (Smith, 1899, 265). Nitekim Yasama Meclisi ve Jirondenler bu vahşet karşısında dehşete düştüler ama çaresizdiler. Ulusal Muhafızlar, Komün'ün kontrolündeydi (Headlam, 1913, 356) ve sahip olduğu bu güçle Komün, Paris'te tek başına hüküm sürüyordu (Bonnechose, 1910, 276).

Jakobenler içerisinde ise bir tarafta Brissot'un, diğer tarafta Robespierre'in liderliğindeki siyasi hizipler sorumluluğu birbirlerine yüklemeye çalıştılar. Bu suçlamalar ve karşı suçlamalar uzun süre devam etti. "Septembriseur", siyasi bir terim olarak kullanılır oldu ve tekrarlama korkusu aylarca devam etti (Doyle, 1989, 192).

Sonuçta iktidarsızlığının bilincinde olan Yasama Meclisi, yerini Konvansiyon'a bırakmak üzere kendisini feshetti. Bu durum, zayıf bir hükümetin her zaman ülkesine zarar vererek sona erdiğinin iyi bir örneği oldu (Le Bon, 1913, 188). Böyle bir kan ve terör atmosferinde seçimler yapıldı (Headlam, 1913, 356). Katliamda rol alan Paris halkı ise bu sefer seçimde rol aldı.⁵⁴

Eylül Katliamı'nın 10 Ağustos Devrimi'ni protesto etmek isteyen insanlar için oldukça cesaret kırıcı bir gelişme olduğuna kuşku yok. Nitekim kraliyet taraftarları ile fakir insanlardan seçimlere katılım çok az oldu.⁵⁵ Yapılan seçimler sonucunda Paris radikallerin kontrolünde kaldı (Neely, 2008, 165).

⁵² Öncelikle Eylül Katliamı'nda kurban edilenlerin tam sayısını kesin olarak tespit etmenin mümkün olmadığını belirtelim (Jervis, 1867, 555). Özellikle Jakobenleri şiddetle eleştiren kraliyetçi kaynakların ölü sayısını yüksek gösterdiklerini, 8 ila 13 bin arasında rakamlar telaffuz ettiklerini söylemeliyiz (Kropotkin, 1909, 304). Buna karşın daha makul ve kesin sayılar veren kaynaklar da vardır. Mesela asil bir aileden gelen ve Eylül Katliamı'ndan kurtulmayı başaran Pierre Anne Louis de Maton de la Varenne, 1806 yılında yayınladığı anılarında katliamlarda ölenlerin sayısını 1086 olarak vermiştir. Ayrıca 3 kişinin de kazayla hayatını kaybettiğini belirtmiştir. Varenne'ye göre, Abbaye hapisanesinde 159, St. Firmin'de 92; Carmelite'te 141; Hotel de la Force'da 168; Chatelet'te 214; Conciergerie'de 85; Bicêtre'de 153 ve Bernardins Manastırı'nda 73 kişi katledilmiştir. Varenne eserinde, ölenlerin isimlerini de alfabetik olarak vermiştir. Bkz. (Varenne, 1806, 419-460). Ölenlerin hapisanelere göre dağılımı için ayrıca bkz. (Kelly, 1818, 80).

⁵³ 200 kadar papaz, 100 kadar soylu ve Tuileries Sarayı'nı koruyan 80 kadar İsviçreli muhafız Eylül Katliamı'nda hayatını kaybetti. (Mayer, 2000, 178). Ayrıca Marie-Thérèse-Louise de Savoie ve eski Dışişleri Bakanı Montmorin gibi birkaç tanınmış isim de öldürülenler arasındaydı (Doyle, 1989, 192).

⁵⁴ Genel Meclis seçiminde ilk kez genel oy kullanma hakkı uygulandı (Guizot; Witt, 1900, 113).

⁵⁵ Seçimlerin hasat zamanına denk gelmesi de ilgiyi azaltan bir başka önemli faktördü. Bu seçimde oy kullanabilmede aranan gelir şartları azaltıldı ve asgari yaş sınırı da 21'e düşürülerek seçmen sayısı artırılmış oldu. Faal olanlarla olmayan vatandaşlar arasındaki ayırım artık mevcut değil. Bununla beraber bu konuda tam olarak evrensel standartların yakalanmış olduğunu söylemek mümkün olmaz. Zira hizmetçiler ve geliri olmayanlar dışarıda tutuldu. Ülkede erkeklerin muhtemelen yalnızca beşte birinden daha azı iki

Katliamların sonu Fransa'daki gerilim ve korku atmosferinin sona ermesi anlamına gelmedi. Eylül ayı boyunca her türlü söylenti Paris sokaklarında dolaşmaya devam etti. Ancak ayın sonuna doğru şiddetin oldukça azaldığına ve "ilk terör" döneminin sonuna gelindiğine dair emareler görülmeye başladı. Genel olarak kırsal bölgelerdeki isyan ve kargaşa yılın son aylarında yok oldu. Özellikle iki gelişme şiddet olaylarının bitmesinde önemli rol oynadı: İlki, şayanı hayret şekilde askerî durumun tersine dönmesi⁵⁶ ve Fransa'ya yönelik tehdidin sona ermiş görünmesiydi. Gerçekten de Fransız ulusal birlikleri, Yasama Meclisi'nin toplandığı tarih olan 20 Eylül'de, Valmy'de Prusyalıları kesin bir yenilgiye uğratmayı başardı (Gleichen, 1923, 72). Valmy, aynı zamanda savaşın gidişatını da değiştirdi. İkinci gelişme, yeni Ulusal Konvansiyon'un gücü eline alması ve düzeni yeniden tesis etmek için somut adımlar atması oldu (Tackett, 2015, 214-216). İlk önemli adımı ise 21 Eylül'de krallığı ilga etmesi ve cumhuriyetin ilanına karar vermesiydi (Armaoğlu, 2003, 48).

Bir ay içerisinde yaşanan bu ikinci büyük kıyım, tanık olanları olduğu kadar Avrupa'yı da dehşete düşürdü (Doyle, 1989, 192). Yabancı basında katliamlarla ilgili haberler geniş yer buldu. Mesela İngiliz gazetelerinden London Times, insanlık tarihinde böylesine sebepsiz ve utanç verici bir mezalimin örneğinin hiç görülmediğini, Gotlar'la Vandallar'ın bile Roma'yı işgal ederlerken vahşi tabiatlarının taşkun iştahlarına karşı koymayı başardıklarını ancak Fransız barbarların insanı hayvandan ayıran özellikleri tamamen kaybettiklerini yazdı. Yaşanan vahşetten misaller veren ve kalabalıkların alaycı ve tahkir edici bağırışları eşliğinde kurbanların parçalanmış bedenleriyle mızrakların ucuna takılan kesik başlarının sokaklarda nasıl gezdirildiğinden bahseden gazete, "Bunlar insan hakları mı? Bu, insan doğasının özgürlüğü mü?" diye sordu. Afrika'nın ayak basılmamış çöllerinde yaşayan en vahşi dört ayaklılar bile, bu katliamları yapan iki ayaklı Parisli hayvanlardan daha üstündü. Bu katliamı, 10 Ağustos'ta yaşanan olaylarla kıyaslayan gazeteye göre, o tarihte binlerce kişi hayatlarını savunurken öldü ancak bu son hadisede herhangi bir direniş olmadığı halde hapisanelerdeki mahkûmlar mezbahadaki koyunlar gibi kesildi.⁵⁷

Bu noktada London Times'ın yukarıdaki kıyaslaması üzerinde durmak yararlı olur. Birbirinden sadece birkaç haftayla ayrılan 10 Ağustos başkaldırısı ile Eylül Katliamı, benzer bir mantığı paylaşan iki farklı şiddet uygulamasının örnekleriydi. 10 Ağustos başkaldırısı sırasında devrimciler, spontane bir şekilde gerçekleşen şiddet eylemleri gösterdiler. Bu şiddet gösterisi sonrasında kralın sahip olduğu üstün ve kutsal güç halka geçti. Buna karşılık Eylül Katliamı, kralın yasal güçlerinin askıya alınmasından ve cumhuriyetin fiili olarak tesis edilmesinden sonra meydana geldi. 10 Ağustos ayaklanmasına katılanların aksine Eylül Katliamı'nı gerçekleştirenler geniş bir kurban kitlesi belirlediler ve adli işlemleri taklit ederek onlarla eğlendiler. Devrimciler için mahpuslar, halk egemenliğini tesis etmede bir engel değil, cumhuriyetin hayatta kalması konusunda tehdit oluşturan düşmanlardı. Bu farklılıklarına rağmen Eylül Katliamı'nda, 10 Ağustos başkaldırısı ile aynı şiddet mantığı uygulandı: Ayinsel şiddet kullanarak sosyal ve politik gücü kirlüten kaynakları cumhuriyet adına ortadan kaldırmak (Goldhammer, 2005, 57).

Bir kıyaslamayı da Fransız İhtilali'nin iki önemli dönüm noktası olan 1789 ile 1792 için yapmak gerekir. Öncelikle İhtilal süreci üzerine odaklanan bazı tarihçilerin bu iki tarih arasında bağlantı kurmakta zorlanmadıklarını belirtelim. Monarşinin yıkılmasını küçümseme eğiliminde olan bu yaklaşıma göre, kraliyetin sonunu hazırlayan süreç, mantıklı, tahmin edilebilir ve hatta kaçınılmaz olarak görülmektedir. Ancak gerçekte, savaş, iç siyasetin bir aracı haline gelene kadar bunların hiçbirisinin söz konusu bile olmadığı unutulmamalıdır (Brown, 1995, 12). Zaten çoğunlukla bu iki gelişme birbirinden ayrı düşünülmekte ve farklı değerlendirmelere konu olmaktadır: Bir tarafta "ancien régime" ile yapılan

dereceli seçimlere ilgi gösterdi. Konvansiyon Meclisi'ne seçilen 749 vekilden sadece 23'ü eski soylu ve 46'sı din adamıydı (Neely, 2008, 165).

⁵⁶ Devrimciler başlangıçta savaşı despotik iktidarların bir desisesi olarak nitelendirirlerken, sonradan ordunun arkasına tüm bir milleti koydular (Lefebvre, 2005, XXXIII). Bu ise savaş durumunun lehlerine değişmesindeki önemli bir faktör oldu.

⁵⁷ (London Times, September 10, 1792). London Times'ın aynı sayısında, Fransa'da insanların sadece kıyafetlerine bakılarak aristokrat oldukları gerekçesiyle katledildikleri, bir yüzüğün, bir saat zincirinin, güzel görünen bir kemer tokasının, yeni bir ceketin veya iyi bir çift çizmenin, sahibinin hayatına mal olduğu iddiası da yer aldı. Söz konusu gazetenin 12 Eylül tarihli sayısında ise, Place Dauphine bölgesinde birçok erkek, kadın ve çocuğun Parisliler tarafından canlı olarak yakıldığı rivayetine yer verildi. Din adamlarına karşı gösterilen şiddetle ilgili örneklerin de verildiği haberde, elleri kolları bağlanan bir kardinalin, hayatı boyunca tanrıya hiç inmadığını kabul etmemesi üzerine vahşi kalabalık tarafından nasıl parçalara ayrıldığı nakledildi. Okuyucularla paylaşılan ve insanı gerçekliği konusunda şüpheye düşüren tüyler ürpertici bir başka rivayet ise, Paris'te birçok pastanede göçmen ve din adamlarının etlerinden hazırlanmış turtaların servis edilmesiydi. (London Times, September 12, 1792). Bir başka İngiliz gazetesi The Glasgow Advertiser, 21 Eylül tarihli sayısında, Paris sokaklarının her tarafını kaplayan çürümüş kafa ve uzuvların artık tahammül edilemez bir hale geldiğini, nitekim öldürülen mahkûmların cesetlerinin 3 büyük yük arabası tarafından otuz saat boyunca ara verilmeden Paris dışına nakledildiğini ve bunların açılan çukurlara rastgele bir şekilde atıldığını yazdı. Söz konusu haberde öldürülenlerin sayısı ise 6 bin olarak gösterildi. (The Glasgow Advertiser, September 21, 1792). Eylül Katliamı'yla ilgili olarak buna benzer bilgi ve değerlendirmeleri İngiliz kamuoyuyla paylaşan bir başka gazete ise Morning Chronicle oldu. Bkz. (Morning Chronicle, September 8, 1792).

mücadele, diğer tarafta cumhuriyet rejimine geçiş. Genelde 1789 övülüp kutlanırken, monarşinin yıkıldığı ve cumhuriyetin ilan edildiği 1792, Valmy'nin ve özellikle de yaşanan şiddetin gölgesinde kalmaktan kurtulamamaktadır (Wahnich, 2012, 5).

Bu iki tarihi yaşayanların ruh hallerinin ve olaylara bakış açılarının birbirinden çok farklı olduğu da dikkatten kaçmamalıdır. 1789'da İhtilal'in önderleri geçmişin her hatasını, insan zihninin her yanlışını düzeltmek için bir araya geldiklerini düşünüyorlardı. Bu şekilde gelecek nesillerin mutluluğunu güvence altına alacaklardı. Zihinlerinde şüpheye hiç yer yoktu. Tüm insanların yaratılış icabı akıllı ve iyi olduklarına ve Fransa'nın eski kurumlarının kaldırılması halinde bu özelliklerinin yeniden meydana çıkacağına kuvvetle inanıyorlardı. 10 Ağustos 1792'deki Paris Devrimi'nin önderleri ise böylesine yanılsamaların etkisi altında değildi (Hassal, 1902, 216-217).

Sonuç olarak yaşanan acı olaylardan alınacak başlıca dersin, siyasal özgürlüğe ancak uzun ve zorlu bir yolculuktan sonra ulaşılabileceği olduğunu söyleyebiliriz. Görüldüğü gibi Fransızlar için eski rejimin prangalarından kurtulup, "Özgürlük olsun!" demek hiç kolay olmadı. Zira kölelikten kurtulup özgür insanın özdenetimine, erdemlerine ve ruhuna sahip olabilmek için uzunca bir çıraklık dönemine ihtiyaç olduğu açıkça görüldü (Ware, 1916, 362).

Sonuç

Fransız İhtilali, eski düzenin adaletsiz yapısına ve ekonomik kriz nedeniyle dayanılmaz hale gelen koşullara karşı ani bir başkaldırı şeklinde meydana geldi. Hem eski sistemi kontrol edenlerle mücadele hem de onlara yönelik yoğun bir nefret duygusu nedeniyle İhtilal'in ilk yılları yıkıcı geçti. Ancak İhtilal'in önderleri herşeye rağmen idealist düşüncelerle hareket ettiler ve geçmişin tüm çarpıklıklarına son verip, özgürlük, eşitlik ve kardeşliğe dayalı bir anayasal düzen kurmaya çalıştılar. İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi ile her Fransız'ın temel haklarını garanti altına almak istediler. Ancak bu hakların kâğıt üzerinde yazılı olması, sorunsuz bir şekilde uygulanacaklarının garantisi olmadı.

İhtilal, 1792 yılından itibaren kendi ilkelerinden giderek uzaklaştı. Şiddet olayları ise sayı ve kapsam itibarıyla oldukça arttı. Bunun en temel nedeni, Fransa'nın bu tarihte savaşa girmesi oldu. Bu, İhtilal ilkelerini ve kazanımlarını koruma adına yapılan bir "varlık-yokluk" savaşıydı. İşin ironik tarafı ise bu mücadelenin İhtilal'in ilkeleri pahasına yapılmasıydı. Nitekim savaş şartları, farklılıklara karşı tahammülsüzlüğü artırdı. Düşmanın yarattığı tehlike, hukukun üstünlüğünün ortadan kalkmasının nedeni ve gerekçesi haline geldi. Bu da ilkeler ile uygulamalar arasında derin bir uçurumun oluşmasına ve sonuçta İhtilal'in daha fazla şiddete doğru kaymasına neden oldu.

Bu süreçte düşmanlara karşı yoğun bir öfke ve başarısızlığın sonuçlarından korkma devrimcileri güdüleyen faktörlerdi. Gerçekten de korku, şiddeti besleyen çok önemli bir faktördü. Neticede dışarıdaki hasmane güçler ve onlarla birlikte hareket edebilecek içerideki düşmanların oluşturduğu korku, siyasilerin ve halkın sağduyusunu elinden aldı. Paris hapishanelerinde kendilerini savunamayacak durumda olan insanlara karşı gösterilen vahşet, bu durumun bir tezahürü oldu. Üstelik şiddet bununla da son bulmadı; sistematik, planlı ve hatta yasal olarak nitelendirilebileceğimiz "devlet terörü" ne doğru evrildi.

KAYNAKÇA

I. Gazeteler

The Glasgow Advertiser. September 21, 1792.

London Times. September 10, 1792; September 12, 1792.

Morning Chronicle. September 8, 1792.

II. Hatıralar

Saint-Méard, François de Journiac (1823). *Mémoires Sur les Journées de Septembre 1792*. Paris: Beaudouin.

Varenne, Pierre Anne Louis de Maton (1806). *Histoire Particulière Des Évènements Qui Ont Eu Lieu En France, Pendant Les Mois De Juin, Juillet, D' Août Et De Septembre 1792*. Paris: Périsse.

III. Tetkik Eserler

Adams, H. Packwood (1914). *The French Revolution*. Chicago: A. C. McClurg & Co. London: Methuen & Co. Ltd.

Aftalion, Florin (1990). *The French Revolution: An Economic Interpretation (Translated by Martin Thom)*. Cambridge: Cambridge University Press.

Alpaugh, Micah (2015). *Non-Violence and the French Revolution: Political Demonstrations in Paris, 1787-1795*. Cambridge: Cambridge University Press.

Andress, David (2004). *The French Revolution and the People*. London and New York: Hambledon and London Publishers.

Armaoğlu, Fahir (2003). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Baines, Edward (1817). *History of the Wars of the French Revolution from the Breaking out of the War in 1792 to the Restoration of a General Peace in 1815; Comprehending the Civil History of Great Britain and France during that Period*. Vol. I, London: Printed for Longman, Hurst, Rees, Orme and Brown.

Blanning, T. C. W. (1996). *The French Revolutionary Wars, 1787-1802: Modern Wars*. London, New York, Sydney and Auckland: Arnold-Hodder Headline Group.

Bonnechose, Emile de (1910). *France, Vol. IX (Revised and Edited by Fred Morrow Fling)*. Chicago: The H. W. Snow and Son Company.

- Bowden, Brett (2008). *Terror(s) throughout the Ages. Terror: From Tyrannicide to Terrorism*, (Edited by Brett Bowden, Michael T. Davis, Foreword by Geoffrey Robertson), Queensland: University of Queensland Press, s. 1-20.
- Brown, Gregory Stephen (2003), *Cultures in Conflict: The French Revolution*. Westport-Connecticut, London: Greenwood Publishing Group.
- Brown, Howard G. (1995). *War, Revolution and the Bureaucratic State: Politics and Army Administration in France 1791-1799*. Oxford: Clarendon Press.
- Carlyle, Thomas (1837). *The French Revolution: A History - The Guillotine (Volume III)*. London: James Fraser.
- Censer, Jack R.; Hunt, Lynn (2001). *Liberty, Equality, Fraternity: Exploring the French Revolution*. Penn State Press.
- Connelly, Owen (2006). *The Wars of the French Revolution and Napoleon, 1792-1815: Warfare and History*. London and New York: Routledge.
- Crowe, Eyre Evans (1831). *The History of France (Vol. II)*. London: Longman, Rees, Orme, Brown and Green.
- Davis, William Stearns (1919). *A History of France from the Earliest Times to the Treaty of Versailles*. Cambridge and Massachusetts: Houghton Mifflin.
- Déclaration des droits de l'Homme, et articles de Constitution présentés au roi, avec sa réponse du 5 octobre soir, Paris, chez Baudouin, imprimeur de l'Assemblée Nationale...*, 1789.
- Declaration of the Rights of Man*. Approved by the National Assembly of France, August 26, 1789, published 1793.
- Doyle, William (1989). *The Oxford History of the French Revolution*. Oxford: Oxford University Press.
- Doyle, William; Haydon, Colin (2006). *Robespierre: After Two Hundred Years. Robespierre (Edited by Colin Haydon, William Doyle)*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 3-16.
- Frey, Linda S.; Frey, Marsha L. (2004). *The French Revolution*, Westport-Connecticut, London: Greenwood Publishing Group.
- Furet, François (1981). *Interpreting the French Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Garrison, Arthur H. (2008). *Theory and Application of Terrorism: A Review of Historical Development. Terror: From Tyrannicide to Terrorism (Edited by Brett Bowden, Michael T. Davis, Foreword by Geoffrey Robertson)*. Queensland: University of Queensland Press, s. 21-41.
- Gleichen, Edward (1923). *France*. London: Hodder and Stoughton.
- Goldhammer, Jesse (2005). *The Headless Republic: Sacrificial Violence in Modern French Thought*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Gough, Hugh (2010). *The Terror in the French Revolution*. United Kingdom: Palgrave Macmillan.
- Graybill, Lela (2016). *The Visual Culture of Violence After the French Revolution*. London and New York: Routledge.
- Haine, W. Scott (2019). *The History of France, (Second Edition)*, California: ABC-CLIO.
- Hanson, Paul R. (2003). *Jacobin Republic Under Fire: The Federalist Revolt in the French Revolution*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- Hassal, Arthur (1902). *The French People*. London: William Heinemann.
- Hassal, Arthur, (1918). *France, Mediaeval and Modern, a History*. Oxford: Oxford Clarendon Press.
- Hazen, Charles Downer (1917). *The French Revolution and Napoleon*. New York: Henry Holt and Company.
- Headlam, Cecil (1913). *The Making of Nations France*. London: Adam & Charles Black.
- Heller, Henry (2006). *The Bourgeois Revolution in France, 1789-1815*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Heuer, Jennifer Ngaire (2015). *Did Everything Change? Rethinking Revolutionary Legacies. The Oxford Handbook of the French Revolution (Edited by David Andress)*. Oxford: Oxford University Press, s. 625-642.
- Hunt, Jocelyn (2005). *The French Revolution, Questions and Analysis in History*. London and New York: Routledge.
- Jervis, William Henley, (1867). *A History of France: From the Earliest Times to the Establishment of the Second Empire in 1852*. New York: Harper & Brothers.
- Johnson, Alison (2013). *Louis XVI and the French Revolution*. North Carolina and London: McFarland & Company, Inc., Publishers.
- Johnson, Timothy (2009). *Humanist Terrorism in the Political Thought of Robespierre and Sartre. Engaging Terror: A Critical and Interdisciplinary Approach*. (Edited by M. Vardalos, G. K. Letts, H. M. Teixeira, A. Karzai, J. Haig), Florida: BrownWalker Press.
- Jones, Colin (1994). *The Cambridge Illustrated History of France*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jordan, David P. (1985). *Revolutionary Career of Maximilien Robespierre*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Jordan, David P. (2004). *The King's Trial: Louis XVI vs. the French Revolution*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Just, Armand St. (2013). *The September Massacres*. Createspace Independent Publishing.
- Kelly, Christopher (1818). *History of the French Revolution and of the Wars Produced by that Memorable Event; from the Commencement of Hostilities in 1792, to the Second Restoration of Louis XVIII, and the Deportation of Napoleon Buonaparte to the Island of St. Helena (Vol. I)*. London: Printed for Thomas Kelly.
- Kitchin, George William (1892). *A History of France (Vol. III)*. Oxford: Clarendon Press.
- Kropotkin, Peter (1909). *The Great French Revolution 1789-1793 (Translated by N. F. Dryhurst)*. London: W. Heinemann; New York: G. P. Putnam's Sons.
- Le Bon, Gustave (1913). *The French Revolution and the Psychology of Revolution (Translated by Bernard Miall)*. London: T. Fisher Unwin.
- Lefebvre, Georges (1963). *The French Revolution in the Context of World History. The Eighteenth-Century Revolution: French or Western? (Edited with an Introduction by Peter H. Amann)*, Boston: D. C. Heath and Company, s. 83-91.
- Lefebvre, Georges (2005). *The Coming of the French Revolution (Translated and with a preface by R. R. Palmer, With a new introduction Timothy Tackett)*. New Jersey: Princeton University Press.
- Lucien Bély (2001). *The History of France. (English Edition, Translated by Angela Moyon)*, Paris: Editions Jean-Paul Gisserot.
- Markoff, John (1996). *The Abolition of Feudalism: Peasants, Lords, and Legislators in the French Revolution*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- Markoff, John (2006). *Violence, Emancipation and Democracy: The Countryside and the French Revolution. The French Revolution Recent Debates and New Controversies (Edited by Gary Kates)*, New York and London: Routledge.
- Mayer, Arno J. (2000). *The Furies: Violence and Terror in the French and Russian Revolutions*. New Jersey: Princeton University Press.
- Miller, Mary Ashburn (2011). *A Natural History of Revolution: Violence and Nature in the French Revolutionary Imagination, 1789-1794*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Nagle, Jeanne (2015). *Political and Economic Systems: Feudalism, Monarchies, and Nobility*, New York: The Rosen Publishing Group, Inc.
- Neely, Sylvia (2008). *A Concise History of the French Revolution*. Plymouth: Rowman & Littlefield.

- Perry, Marvin; Chase, Myrna; Jacob, James R.; Jacob, Margaret C.; Daly, Jonathan W. and Laue, Theodore H. Von (2014). *Western Civilization: Ideas, Politics, and Society (Volume II: Since 1600)*. Boston: Cengage Learning.
- Pilbeam, Pamela M. (2012). Introducing Europe in Revolution and War. *Themes in Modern European History 1780-1830 (Edited by Pamela M. Pilbeam)*. London and New York: Routledge, s. 1-11.
- Price, Roger (2014). *A Concise History of France (Third Edition)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rees, Dylan, (2008). *Access to History: France in Revolution 1774-1815 (Sixth Edition)*. UK: Hachette.
- Ross, Stewart (2002). *Events and Outcomes: The French Revolution*. London: Evans Brothers.
- Rudé, George (1972). *Europe in the Eighteenth Century: Aristocracy and the Bourgeois Challenge*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Rudé, George (1991). *The French Revolution*. New York: Grove Press.
- Rudé, George (1967). *The Crowd in the French Revolution*. London, Oxford, New York: Oxford University Press.
- Schwartz, Heather (2013). *The French Revolution: Terror and Triumph*. California: Teacher Created Materials Publishing.
- Sieyès, Emmanuel Joseph (1789). *Qu'est-ce que le tiers-état? (Seconde Edition)*.
- Sieyès, Emmanuel Joseph (2005). *Üçüncü Sınıf Nedir?*. Çeviren: İsmet Birkan, Ankara: İmge Kitabevi.
- Singer, Brian (1990). Violence in the French Revolution: Forms of Expulsion. *The French Revolution and the Birth of Modernity (Edited by Ferenc Fehér)*. Berkeley, Los Angeles and Oxford: University of California Press, s. 150-173.
- Skocpol, Theda and Kestnbaum, Meyer (1990). Mars Unshackled: The French Revolution in World-Historical Perspective. *The French Revolution and the Birth of Modernity (Edited by Ferenc Fehér)*, Berkeley, Los Angeles and Oxford: University of California Press.
- Smith, Goldwin (1899). *The United Kingdom; a Political History (Volume II)*. New York, London: The Macmillan Company.
- Soboul, Albert (1977). *A Short History of the French Revolution, 1789-1799 (Translated by Geoffrey Symcox)*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Soboul, Albert (2006). The French Revolution in the History of the Contemporary World. *The French Revolution: Recent Debates and New Controversies (Edited by Gary Kates)*, New York and London: Routledge, s. 17-32.
- Swann, Julian (2012). The French Revolution. *Themes in Modern European History 1780-1830 (Edited by Pamela M. Pilbeam)*. London and New York: Routledge, s. 12-39.
- Tackett, Timothy (2015). *The Coming of the Terror in the French Revolution*. Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press.
- Thiers, M. A. (1838). *The History of the French Revolution (Translated with Notes by F. Frederic Shoberl)*, Vol. I, London: Richard Bentley.
- Wahnich, Sophie (2012). *In Defence of the Terror: Liberty Or Death in the French Revolution (With a forward by Slavoj Žižek)*. London, New York: Verso Books.
- Ware, Sedley Lynch (1916). The Beginnings of the French Revolution. *The Sewanee Review*, Vol. 24, July 1, s. 353-362.